CUPRINS

	Argument	**6**
I.	**Semantica diacronică şi problemele sensului. Schiţă a semanticii lingvistice**	**8**
II.	**Schiţă a semanticii nonlingvistice**	**23**
III.	**Metodologie şi gândire filozofică în lingvistica secolului al XIX-lea: psihologismul lingvistic, neogramaticii, antipozitivismul lingvistic**	**28**
IV.	**Teorii ale modificărilor de sens**	**36**
V.	**Perspective înnoitoare asupra limbii şi comunicării lingvistice: Ferdinand de Saussure şi Leonard Bloomfield**	**44**
VI.	**Semantica structurală – principii metodologice, şcoli, tipuri de analiză, unităţi de analiză**	**57**
VII.	**Analiza lexicală-paradigmatică – un model de analiză semantică**	**72**
	Anexa 1	**81**
	Anexa 2	**93**
	Bibliografie selectivă	**118**

ARGUMENT

Volumul *Elemente de semantică* îi vizează ca beneficiari direcți pe filologi (proaspeți absolvenți ai unei facultăți de profil), dar şi pe toți aceia care doresc să se familiarizeze cu problemele actuale ale domeniului semanticii şi să îşi clarifice principalele aspecte legate de studiul sensului diverselor unități lingvistice din varii perspective.

Pe lângă o prezentare a unui scurt istoric al constituirii semanticii ca disciplină autonomă în macrodomeniul lingvisticii, am inclus şi câteva repere ale semanticii legate de studiul specific altor ştiințe decât celor ale limbii. Această secțiune este urmată de prezentarea principalelor teorii care au revoluționat cercetarea semantică şi a câtorva dintre modelele de referință în analiza semantică modernă.

Fiind o lucrare de tip introductiv, am considerat oportună pentru beneficiarii acesteia includerea unei dimensiuni didactice în structurarea materiei înfățişate. Aşa se explică ilustrarea aspectele teoretice, ori de câte ori a fost cazul, cu exemple şi aplicații, pentru acestea din urmă oferind şi indicații necesare rezolvării (plasate în *Anexa 1* a volumului). În aceeaşi idee a transformării cititorului dintr-unul pasiv, care „ia la cunoştință", într-unul activ, am propus la sfârşitul volumului şi două provocări, mai exact, două teste de sinteză a problemelor dezbătute în cele şapte capitole. *Anexa 2* conține câteva texte de referință pentru începuturile semanticii.

Structura lucrării se subordonează şi ea obiectivului general urmărit, acela de „a introduce în"; astfel, fiecare capitol se deschide cu un rezumat al materiei prezentate, cuprinde sinteze ale unor noțiuni fundamentale introduse în respectivul capitol, iar unele capitole se încheie cu aplicații menite să ajute la fixarea şi asimilarea cunoştințelor. De asemenea, referințele bibliografice

punctuale sunt prezente la finele fiecărui capitol în intenția de a oferi repere imediate pentru o aprofundare a aspectelor înfățişate.

Nutrind speranța că am reuşit să contribui la oferirea premiselor necesare celor interesați de familiarizarea cu fascinantul domeniu al semanticii, urez tuturor cititorilor acestui volum lectură plăcută.

Autoarea

I. Semantica diacronică şi problemele sensului. Schiţă a semanticii lingvistice

REZUMAT

Acest prim capitol delimitează domeniul de cercetare propriu semanticii bazate pe o metodologie lingvistică, precizează raporturile acesteia cu alte ştiinţe ale limbii şi prezintă o schiţă a diverselor orientări ale semanticii lingvistice. Această schiţă va fi completată în capitolul al II-lea cu prezentarea generală a principalelor orientări subsumate cercetării problemelor sensului, dar subordonate altor domenii decât celui lingvistic.

DEFINIŢIE GENERALĂ

Semantica este **ramură a lingvisticii**, dar şi a altor ştiinţe (filozofia, psihologia, logica, sociologia, antropologia, semiotica etc.), al căror obiect de studiu este constituit de asemenea de **sens**.

Semantica este supranumită în jargonul specialiştilor „ruda săracă a lingvisticii", deoarece, în afară de faptul că este ultima constituită dintre disciplinele lingvistice (aproximativ sfârşitul secolului al XIX-lea), prezintă dificultăţi în privinţa unei cercetări obiective a sensului cu metode strict lingvistice. Din acest punct de vedere, statutul semanticii seamănă cu cel al stilisticii, şi ea constituită în prag de secol XX, despre care Paul Valéry afirma că există atâtea definiţii câte se pot da pentru stil, obiectul ei de studiu. La fel, în

cazul semanticii, în funcție de diversele accepții ale sensului, se pot defini mai multe direcții de cercetare. Totuşi, o delimitare clară între ***semantica lingvistică*** şi cea ***nonlingvistică*** (aparținând altor domenii) s-a putut opera, căci metodologiile implicate sunt şi ele net diferite: semantica lingvistică descrie/studiază sensul cu mijloace strict lingvistice, pe când semantica nonlingvistică face apel (şi) la mijloace extralingvistice.

În cele ce urmează, vor fi trecute în revistă **principalele orientări semantice de tip lingvistic**, cea mai profitabilă manieră de prezentare a acestora părându-ni-se a fi cea diacronică.

Semantica lingvistică este cu precădere *descriptivă* în fundamentele ei, pentru că se dezvoltă numai în interiorul unei limbi, privind o perioadă limitată de timp din evoluția limbii respective. Acest tip de semantică a debutat cu o metodologie diacronică. Aceasta se menține în contemporaneitate, doar că interferează cu metodologii impuse de orientările moderne.

Începuturile semanticii lingvistice sunt legate de nume precum: Michel Bréal, Lazăr Şăineanu, Antoine Meillet, Hans Sperber. Direcția diacronică va fi continuată (în anii ’50 – ’60), printre alții, de Stephen Ullmann, Karl Baldinger şi Pierre Guirod. Semantica practicată de toți aceştia se mai numeşte şi **(1) semantică lexicală tradiţională** şi este preocupată de tipurile şi cauzele modificărilor de sens ale cuvintelor sau ale unităților lexicale izolate. Principalele teze privitoare la evoluția semantică vor fi prezentate în capitolul următor.

Din această *semantică a cuvântului* se va desprinde şi o manifestare sincronică, prin cercetători de orientare structuralistă, cunoscută sub denumirea de **(2) semantică lexicală sincronică**. Primii reprezentanți ai acestei direcții structuraliste au fost: Ferdinand de Saussure, Jost Trier şi Louis Hjelmslev. Ferdinand de Saussure este *părintele structuralismului lingvistic*, Jost Trier vine cu *teoria câmpurilor semantice*, iar Louis Hjelmslev reia teoriile celor doi, le integrează propriei viziuni şi propune termenul *plerematică* pentru studiul structural al conținutului. El este cel care afirmă că sensul unităților lexicale este susceptibil de descriere sistematică, uzându-se adică de instrumente specializate de analiză a sensului. Semantica lexicală sincronică se mai numeşte şi **paradigmatică** tocmai pentru că studiază structural clasele lexicale (pe câmpuri lexicale sau niveluri lexico-semantice). În modernitate se detaşează câteva nume, precum: Eugen Coşeriu – semantica promovată de el se mai numeşte şi **lexematică** (*teoria solidarităților lexicale semantice*); Algirdas Julien Greimas – un concept pus în circulație de acesta este cel al *izotopiilor* (locuri comune în legătură cu sensurile unor cuvinte/expresii); François Rastier (promotor al *mezo-/macrosemanticii*); Benjamin Pottier (printre altele, cu contribuții la tipologia semelor).

Din semantica de tip structural, avându-l ca fondator pe Saussure, se desprinde o serie de cercetări: **(3) semantica diferenţială**, **semantica interpretativă** şi **semantica unificată** – toate promovate de François Rastier, a cărui idee generală este *unificarea tuturor palierelor de descriere lingvistică*. Altfel spus, cuvântul/fraza/textul ar putea face obiectul cercetării semantice prin implicarea directă a tuturor disciplinelor lingvistice al căror obiect de studiu este

constituit de sens explicit, implicit sau numai tangențial. Pentru Rastier, semnificatul are specificitate în raport cu *conceptul logic* şi cu cel *psihologic* (concepte corespunzătoare unui mod de a gândi şi de a simți, de raportare la realitate, manifestate/dictate într-o/de o limbă), de unde derivă necesitatea elaborării unor semantici specifice fiecărei limbi naturale. Semantica diferențială a lui Rastier tratează referința descriind constrângerile contextului asupra sensului.

Orientările semantice de tip structural operează cu unități[1] ca: *sem*, *semem*, *arhisemem*, *arhilexem*, *clasem*, *semantem*, *virtuem* şi practică, printre alte operații, *proba comutării*. Pentru semantica lexicală structurală, analiza sensului unui semn este rezultatul relațiilor acestui semn cu alte semne, relații care se stabilesc în cadrul unor clase paradigmatice în care se identifică opoziții şi identități de sens bazate pe seme (trăsături semantic distinctive).

EXEMPLU
Sensul cuvântului *scaun* se defineşte în semantica structurală numai prin opoziție cu alte elemente ale paradigmei „scaunelor": *fotoliu*, *taburet*.
Astfel, după detaşarea arhisememului (totalitatea semelor comune termenilor constitutivi ai unei paradigme), se vor identifica semele specifice unității de sens analizate: [/obiect pentru a se aşeza/, /destinat unei singure persoane/], /cu spătar/, /fără braţe/.

[1] Toate aceste unități vor fi descrise pe larg în capitolul dedicat semanticii structurale.

Principalele obiecții aduse semanticii structurale se referă la limitarea aplicațiilor la anumite taxinomii şi la neglijarea enunțului, enunțării şi a condițiilor concrete ale comunicării lingvistice. Mai mult, în funcție de perspectiva aleasă, se disting mai multe şcoli/modele de cercetare semantică structurală, fiecare apelând la o terminologie proprie, deci nu se poate vorbi de o terminologie unitară. Totuşi, este incontestabil că semantica lexicală structurală a modernizat radical semantica lingvistică şi că, în momentul de față, multe domenii nu se pot dispensa de principiile şi rezultatele acesteia (cum ar fi lexicografia computerizată).

De sensul enunțului, propozițiilor, sintagmelor se ocupă **(4) semantica sintactică**. Aceasta suplineşte, într-un fel, golul din semantica structurală, al cărei principal dezavantaj este tocmai faptul că nu se ocupă de enunț, propoziții şi sintagme, ci de cuvântul considerat izolat. În semantica sintactică, sensul este altfel înțeles decât în cea structurală.

EXEMPLU
Într-o sintagmă precum *cântecul privighetorii*[1], semantica sintactică realizează raportul de subordonare dintre cele două substantive, valoarea de *agent* a cuvântului „privighetoare", valoarea de acţiune a cuvântului „cântec" şi relaţia de sinonimie a acestui enunţ cu propoziţia *Privighetoarea cântă*.

O varietate a semanticii sintactice, numită **semantica enunţului**, studiază *sinonimia sintactică*, *omonimia sintactică* (sau *ambiguitatea sintactică*), varietatea semnificaților lexicali şi funcțiile sintactice asociate lor, raportul cu referentul sau

[1] Exemplu preluat din DSL, op. cit., cuvânt-titlu *semantica*.

referința. Cu alte cuvinte, relațiile statuate între unitățile lexicale în semantica structurală devin criterii ordonatoare şi pentru „materia" unităților lingvistice care integrează cuvântul, depăşindu-se astfel studiul restrictiv care proceda la izolarea acestuia de enunț şi punându-se accentul pe raporturile întreținute de cuvinte ca elemente structurante ale enunțurilor. Rezultatele obținute prin aplicarea analizei specifice semanticii enunțului aduc reale beneficii pentru discipline lingvistice conexe sau chiar aparținând altor domenii (sintaxă, analiza discursului, teoria argumentației, teoria textului etc.).

EXEMPLU
Sintagma *căutarea profesorilor* este ambiguă semantic în afara unui context din cauza omonimiei sintactice. Plasarea într-un context neutru conservă omonimia semnalată: *Căutarea profesorilor a rămas fără rezultat*. Astfel, sunt posibile două semnificaţii.
Această omonimie totală (vezi raportul sintactic „intact" indiferent de sensul actualizat – substantivul deverbal *căutarea* este regent al atributului substantival genitival *profesorilor*) se dezambiguizează prin sinonimie sintactică în baza transformărilor operate în stuctura de adâncime a enunţului:

a) ***Profesorii caută [ceva] / căutarea a rămas fără rezultat*** **– se actualizează diateza activă a deverbalului *căutarea*;**
b) ***Profesorii sunt căutați [de către cineva] / căutarea a rămas fără rezultat*** **– se actualizează diateza pasivă a aceluiaşi substantiv deverbal.**
Transformările pun în evidenţă rolurile semantice de „agent”/„pacient” ale substantivului *profesorilor*, din sintagma iniţială, aceste roluri fiind dependente de sensul activ/pasiv al deverbalului regent.

Charles Fillmore propune în 1968 (*The case for case*) o *gramatică a cazurilor* ce are drept componentă de bază o **(5) semantică a cazurilor**. Fillmore prezintă în această gramatică tipurile de complemente ale verbelor care se definesc la nivelul sintaxei profunde (de adâncime, *deep structure*) ca *roluri semantice* (sau *cazuri semantice*). Modelul de analiză propus de Fillmore a fost aplicat cu succes pe diverse tipuri de discurs. Teoria lui şi-a găsit aplicații în domenii variate: sintaxă, pragmatică, analiza textului literar, lexicografie (prelucrarea lexicografică a unui corpus lingvistic) etc.

Ch. Fillmore consideră că analiza aprofundată a rolurilor semantice este obligatorie în vederea stabilirii funcțiilor sintactice, dată fiind interdependența şi corespondența existentă, în opinia lui, între aceste *cazuri semantice* şi funcțiile sintactice. De altfel, autorul *gramaticii cazurilor* insistă pe apartenența la sintaxă a acestor roluri/cazuri semantice (Agentiv, Pacient, Instrument(al), Experimentator, Factitiv, Țintă, Locativ, Obiectiv etc.), deşi ele nu sunt reperabile imediat prin poziția sau forma cuvintelor în enunț

(nu posedă mărci formale propriu-zise).

EXEMPLU
În enunţul (engl.) *Emma killed Albert with the poison*[1] (trad. rom.: *Emma l-a ucis pe Albert cu otravă*), Ch. Fillmore detectează următoarele *roluri semantice*: *Emma* – Agent (sub., N), *the poison* – Instrument (c. c. instr., Ac), *Albert* – Pacient (ob. dir., Ac).

Obiecțiile aduse teoriei fillmoriene mai vizează, de exemplu, şi funcționalitatea acestor cazuri semantice pentru anumite categorii: cuantificatorii universali (de ex., engl. *all*), cuantificatorii distributivi (de ex., engl. *every*), cuantificatorii existențiali (de ex., engl. *some*), cuantificatorii adjectivali (de ex., engl. *many*), adjectivele nedeterminate (de ex., engl. *numerous*, *various*), cardinalele numerale/ordinale, superlativele.

În fine, lista cazurilor s-a tot modificat, dar Fillmore susține că un inventar restrâns, de mai puțin de 10 cazuri, ar fi suficient pentru explicarea unui număr mare de fenomene.

Un alt tip de semantică lingvistică este **(6) semantica generativă** (**transformaţională**), componentă a ansamblului *teoriilor generative* (J. D. Cawley, G. Lakoff, P. Ross) „în care se urmăreşte ca unitățile şi configurațiile sintaxei să constituie elemente pertinente şi plecând de la ele să se construiască sensul”[2].

[1] Exemplu preluat din *Encyclopedia of Language and Linguistics*, op. cit., p. 229.
[2] DSL, op. cit., p. 461.

Semantica generativă manifestă interes pentru ***universalii*** (concepte generale): categorii, proprietăți, relații, tendințe considerate ca fiind comune tuturor limbilor. *Universaliile lingvistice* permit generalizări ca: „**a)** Pentru orice *x*, dacă *x* este o limbă, atunci există în mod necesar categoria *y* sau proprietatea *P*; **b)** Pentru orice *x*, dacă *x* este o limbă şi dacă această limbă are proprietatea P, atunci în mod necesar are şi proprietatea *Q*, incluzându-se sub (b) aşa-numitele „universalii implicaționale"; **c)** Pentru orice *x*, dacă *x* este o limbă, probabilitatea ca *x* să aibă proprietatea *P* este mai mare decât aceea de a nu avea această proprietate, cuprinzându-se sub (c) aşa-numitele „universalii statistice""[1].

Modalitățile prin care se stabilesc/concep universaliile lingvistice sunt: 1) modalitatea chomskyană, de tip deductiv – se pleacă de la un eşantion mic de limbi şi se deduce un model lingvistic aplicabil tuturor limbilor (implicând un inventar de module, principii şi reguli universale şi unul de categorii primitive ale descrierii); 2) modalitatea empirică agreată de tipologişti – prin analiza comparativă a unui eşantion foarte mare de limbi, se obțin generalizări, dar care sunt oricând deschise completării/lărgirii/modificării (în situația în care o descoperire infirmă o generalizare deja operată) cu noi date derivate din descoperirea şi atragerea în comparație a unor limbi noi[2].

Universaliile sunt împărțite, în general, astfel: 1) *universalii absolute* – caracteristice oricărei manifestări a limbajului uman (de exemplu, relația necesară dintre un semnificant şi un semnificat); 2) *universalii relative* (engl. *near-universals*, fr. *quasi-universaux*) – cele care aparțin tuturor limbilor pe baza cunoştințelor şi a analizelor actuale

[1] DSL, op. cit. p. 558.
[2] DSL, op. cit., p. 558.

(această categorie corespunde frecvent celei a universaliilor statistice; de exemplu, probabilitatea ca tipul consoanelor nazale să apară în orice limbă este mai mare decât probabilitatea ca acest tip să nu apară etc.)[1].

Eugen Coşeriu propune o distincție tripartită a universaliilor în: a) *necesare* (corespund universaliilor absolute), b) *posibile* (se referă la inventarul posibil de categorii generale din care o limbă şi le selectează pe cele proprii) şi c) empirice (rezultatul generalizărilor istorice cuprinzând faptele prezente în toate limbile cunoscute analizate până la un moment dat; de exemplu, după R. Jakobson, clasa silabelor deschise[2] există în toate limbile cunoscute)[3].

Noam Chomsky, autorul modelelor generative (ultimul, din 1965, numit şi *varianta standard a gramaticii generative* sau *varianta generativ-transformațională*, fiind considerat ca având puterea generativă, descriptivă şi explicativă cea mai mare), probează existența *universaliilor* printr-o altă teorie a sa, supranumită ***teoria inneistă*** (a *categoriilor înnăscute*). Această teorie se bazează pe recunoaşterea unei facultăți a limbii cu care ființele umane sunt genetic înzestrate[4].

Pentru evidențierea locului şi rolului componentei semantice în teoria generativă, redăm mai jos **schema descrierii lingvistice** conform teoriei generative chomskyene

[1] DSL, op. cit., p. 558-559.
[2] silabe terminate în vocală
[3] DSL, op. cit., p. 559.
[4] Teoria inneistă stă, de altfel, la baza proiectului chomskyan de elaborare a unei gramatici universale. *Teoriei inneiste* a lui N. Chomsky i se opune *teoria fenotipurilor* a lui Jean Piaget. Pentru aprofundarea acestor teorii şi înțelegerea diferențelor esențiale dintre acestea, o lectură indispensabilă (prin ampla dezbatere a celor două teorii) considerăm că este cea a volumului *Teorii ale limbajului. Teorii ale învățării*, Ed. Politică, Bucureşti, 1988.

(a treia versiune, rafinată începând cu 1970, numită şi teoria *standard extinsă*):

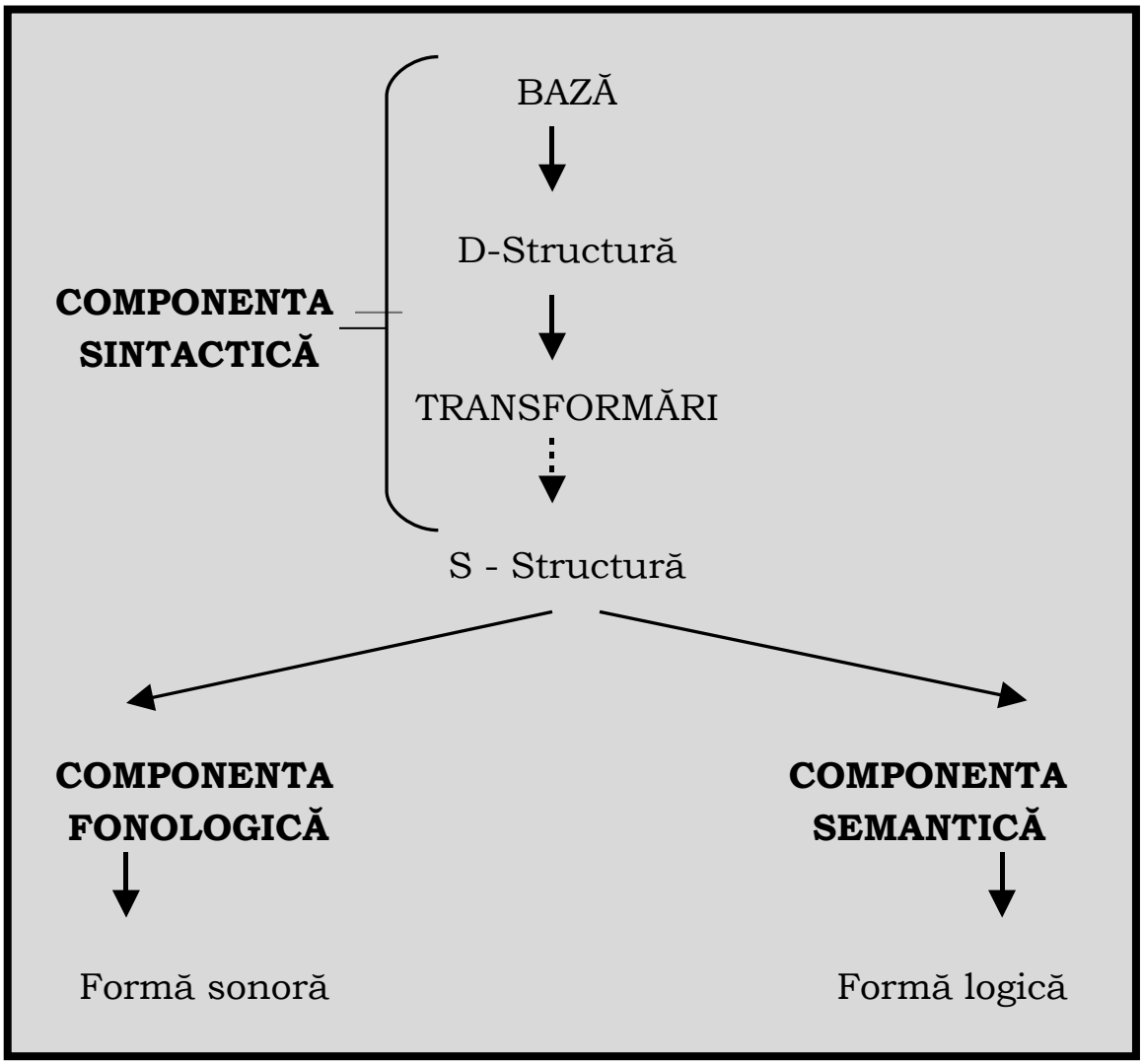

S-Structura este interpretată prin componenta semantică (denumită şi *logică*), astfel încât să se obțină semnificația („forma logică"). Componenta fonologică este cea care produce forma sonoră (numită şi „structură de suprafață") a enunțului.

D-Structura (care aminteşte de *deep structure*, „structura de adâncime", din variantele anterioare ale teoriei chomskyene, fără a se suprapune însă, căci, în această

variantă, D-Structura desemnează nivelul de reprezentare produs de bază) este produsă de regulile de rescriere a bazei.

Semantica generativă reprezintă şi un efort de unificare cu componenta sintactică a limbii, deşi „despărțirea sintaxei şi a semanticii este instituționalizată în lingvistica occidentală (fiecare face obiectul unor cursuri şi al unor manuale distincte)”[1]. Problema suscită însă numeroase dezbateri, căci o componentă semantică generativă „ar genera, după un proces analog cu cel al sintaxei profunde din teoria chomskyană ortodoxă, toate structurile semantice posibile”, susțin prin anii ’70 J. R. Ross şi George Lakoff. Acestor structuri „li s-ar aplica transformările şi legile morfo-fonologice, un soi de maşinărie care le-ar da un veşmânt fonic”[2]. Toate aceste afirmații par a fi îndreptățite din moment ce prima alegere făcută de un vorbitor când îşi construieşte enunțurile este reprezentată de sensul pe care doreşte să-l comunice. În plus, semantica include în mod necesar studiul minuțios al lexicului şi al constrângerilor combinatorii referitoare date de compatibilitățile semantice[3], ceea ce implică aspectul sintactic. Aşadar, separarea/opoziția menționată nu se justifică şi nu este clar de ce primul constituent al gramaticii nu ar fi de ordin semantic.

În fine, mai rămâne de spus că „pentru a putea face o descriere semantică lingvistică a unei limbi, trebuie să crezi că este rațional să atribui fiecărui enunț un sens sau mai multe în cazul unui enunț ambiguu (desigur, fără a nega că acest sens poate fi apoi modificat sau precizat de situația de întrebuințare)” şi, de asemenea, „că este posibil să calculezi sensul total al unui enunț dacă cunoşti sensul unităților

[1] *Noul dicționar enciclopedic al ştiințelor limbajului*, op. cit. p. 85.
[2] *Noul dicționar enciclopedic al ştiințelor limbajului*, op. cit. p. 85.
[3] În acest sens, vezi şi clasificarea propozițiilor în semantica transformațională, în E. Ionescu, op. cit.

semnificative (cuvinte sau morfeme) care figurează în acest enunț, ca şi relațiile sintactice dintre aceste unități”[1]. Pentru această **combinatorie semantică**, organizarea sintactică a enunțului nu este însă decât un punct de plecare orientativ. Cu alte cuvinte, relațiile semantice se definesc altfel decât cele sintactice, având un conținut propriu. Mai mult decât atât, nu se poate vorbi de un raport de corespondență constant de unu la unu cu relațiile sintactice, dat fiind că rețelele semantice şi cele sintactice nu au construcții identice, nu se poate identifica un paralelism între acestea. Aşadar. combinatoria semantică, deşi întemeiată pe cea sintactică, nu este o simplă reinterpretare a acesteia.

În direcția construirii unei combinatorii semantice, înțeleasă ca o calculare a sensului enunțurilor, calcul bazat pe sintaxa lor, trebuie menționate două încercări devenite clasice: 1) studiul *The structure of the semantic theory*[2], aparținînd lui Jerrold J. Katz şi Jerry A. Fodor, aceştia plecând de la perspectiva chomskyană şi conferind componentei semantice doar un rol interpretativ în raport cu sintaxa, mai exact cu structura sintactică „de adâncime” (cf. a doua teorie a lui Chomsky); 2) studiul *Explorations in semantic theory*[3] lui U. Weinreich, care anunță semantica generativă şi îşi propune să descrie sensul fără a pleca de la o sintaxă construită. Ambele orientări au la bază ***analiza semică*** sau ***componențială***. Diferențele dintre cele două teorii sunt discutate de F. Rastier în *Sémantique interprétative*, Paris, 1987.

Combinatoria semantică a fost abordată însă şi în afara

[1] *idem*, p. 345
[2] în *Language*, 39, 1963, p. 170-210
[3] în T. A. Sebeok, ed., *Current Trends in Linguistics*, 3, Haga, 1966.

analizei semice (componențiale), în **(7) semantica argumentativă**, de exemplu, dezvoltată începând cu anul 1973 de J. C. Anscombre şi O. Ducrot. Obiectivul este constituit de descrierea frazei prin legăturile argumentative care sunt posibile, în discurs, pornind de la aceasta, enunțuri de tip conclusiv, introduse printr-un conector de tip *deci*.

EXEMPLU
Adjectivul *embarrassante*, de pildă, nu este studiat pentru ce semnifică acesta, ci pentru ce legături permite într-un enunţ de tipul *La situation est embarrassante*, plasat într-un discurs.
Unele cuvinte au rol de *operatori*, tipologia acestora fiind determinată de modul în care modifică concluziile legate de unităţile lexicale.
Operatorii *un peu* – denumit *atenuator*, respectiv *peu* – denumit *inversor*, adăugaţi la unitatea *embarrassant*, conduc la concluzii contrare (în română, insesizabile prin traducere, nonlexicalizarea fiind suplinită, eventual, prin unităţi suprasegmentale):
a) *La situation est un peu embarrassant* [Situaţia este puţin / un pic stânjenitoare] → *atenuatorul* păstrează concluziile, dar le slăbeşte;
b) *La situation est peu embarrassant* [Situaţia este puţin stânjenitoare] → *inversorul* conduce la concluzii contrare.[1]

Aşadar. combinatoria argumentativă studiază inclusiv relațiile dintre operatori de tipul celor de mai sus, dar şi dintre operatori complecşi de genul *ne... que peu* şi *ne... que un peu*.

[1] Exemple sunt preluate din *L'argumentation dans la langue*, 1983, O. Ducrot, apud *Noul dicționar enciclopedic al ştiințelor limbajului*, op. cit., p. 349.

Alte tipuri de semantică lingvistică s-au manifestat izolat: **(8) semantica discursivă** şi **semantica narativă**, ambele fiind expuse de A. J. Greimas în lucrarea *Du sens. Essais sémiotiques*[1] şi vizând structurile narative, prin aceasta depărtându-se oarecum de linia metodologică strict lingvistică.

REPERE BIBLIOGRAFICE

Bidu-Vrănceanu, A.; Călăraşu, C.; Ionescu-Ruxăndoiu, L.; Mancaş, M.; Pană Dindelegan, G. – *Dicționar de ştiințe ale limbii*, ed. rev. şi adăugită, Ed. Nemira, Bucureşti, 2005

Chomsky, N; Piaget, J. – *Teorii ale limbajului. Teorii ale învățării*, Ed. Politică, Bucureşti, 1988

Ducrot, O; Scaeffer, J.-M. – *Noul dicționar enciclopedic al ştiințelor limbajului*, Ed. Babel, Bucureşti, 1996

*** – *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2005

APLICAȚIE

Având ca model exemplele din cuprinsul acestui capitol, dezambiguizați omonimiile sintactice următoare: *drum ocolit*, *oribilul cotidian*, *criza continuă*. (Vezi *Anexa 1*)

[1] Paris, Seuil, vol. I, 1970, vol. II, 1983, tradusă şi în română, *Despre sens. Eseuri semiotice*, I, Bucureşti, Univers, 1975.

II. Schiţă a semanticii nonlingvistice

REZUMAT

În acest capitol se realizează o schiță a semanticii aparținând altor domenii decât celui al ştiinţelor limbii şi se evidențiază zonele de interferență dintre acest tip de semantică şi cea de tip lingvistic. De asemenea, sunt punctate, acolo unde este cazul, contribuțiile acestor orientări nonlingvistice de cercetare a sensului fructificate de semanticile de tip lingvistic.

O îndelungată tradiție între semanticile nonlingvistice o are **(1) semantica logică**, numită şi **formală**. Dintre reprezenatanții de seamă îi amintim pe: Gottlob Frege, Alfred Tarsky, Rudolf Carnap, Ludwig Wittgenstein, Bertrand Russell, Moritz Schlick, Emanuel Vasiliu.

Semantica logică nu se ocupă de semnificați, dar a obținut informații importante despre semantica frazei şi a textului. Originile se plasează în aria analizelor logice a ştiinţelor exacte şi a limbajului filozofiei. Se bazează pe pozitivismul logic şi îşi propune să studieze condițiile de adevăr ale enunțurilor. Studiul sensului se face cu ajutorul logicii matematice, aceasta furnizând conceptele, operațiile şi notațiile simbolice necesare formalizării.

Un moment de cotitură pentru semantica logică este anul 1936, an în care A. Tarsky îşi publică rezultatele relecțiilor sale privitoare la problema adevărului. Această teorie este considerată actul de naştere al semanticii logice şi a stat la baza unui model de analiză semantică, numită de către specialişti şi ***metoda intesiunii şi a extensiunii***, model

elaborat unsprezece ani mai târziu de R. Carnap[1]. Primul model de semantică logică aplicat pe limbile naturale a fost propus de Hans Reinchebach în 1947[2]. În anii '60, semantica logică se îmbogăţeşte cu noi modele de cercetare, precum ***semantica lumilor posibile***.

(2) Semantica psihologică are atingere cu psiholingvistica şi defineşte semnificaţia ca raport între semne şi operaţiile mentale. Unul dintre reprezentanţi este G. Kleiber, promotorul *semanticii prototipului*.

(3) Semantica cognitivă este aparent o dezvoltare a celei psihologice pentru că defineşte semnificaţia ca pe o reprezentare mentală, specialiştii fiind interesaţi de descrierea experienţei care a provocat acea reprezentare. Prin orientarea spre teoriile subiectului transcendental, inclusiv prin cercetările lui G. Lakoff, această semantică are o zonă comună cu filosofia.

(4) Semantica filozofică îi are ca reprezentanţi de marcă pe Rudolf Carnap, Bertrand Russek, Moritz Schlick, pe Gottlob Frege şi pe Ludwig Wittgenstein. Semantica filosofică este profund marcată de empirismul logic al lui Wittgenstein. Acesta formulează propoziţii ştiinţifice şi le transformă în propoziţii echivalente, acestea din urmă enunţuri fiind susceptibile de a fi supuse controlului lumii gnoseologice.

[1] *Meaning and Necessity*, 2nd edition, Chicago, University Press, 1959.
[2] *Elements of Symbolic Logic*, Londra-New York, Macmillan.

Wittgenstein, Ludwig Josef Johann (1889 – 1951), filozof de origine austriacă, stabilit din 1929 în Anglia. Mulţi filozofi contemporani îl consideră a fi cel mai mare gânditor al secolului al XX-lea. În afara contribuţiilor sale speciale în logică (privind mai ales noţiunile de *tautologie* şi *probabilitate*), W. şi-a concentrat aproape exclusiv cercetarea asupra naturii şi structurii *limbajului*.

La Wittgenstein, locul tradiționalei problematici a conştiinței a fost luat de problematica limbajului. În *Tractatus logico-philosophicus* (1921, singura mare lucrare apărută în timpul vieții), Wittgenstein se ocupă, în primul rând, de condițiile pe care orice simbolism (ca reprezentare a faptelor) trebuie să le îndeplinească. Un asemenea „limbaj" constă din elemente combinate astfel încât să reflecte într-o corespondență biunivocă elementele şi structura lumii: „Propoziția, scrie Wittgenstein, este o imagine a realității [...], este o transpoziție a realității, aşa cum o gândim noi" – iată şi premisele *solipsismului lingvistic*.

***Solipsism* (< lat. *solus ipse* „numai el însuşi") reprezintă o concepţie filozofică idealist-subiectivistă, conform căreia singura realitate ar fi *subiectul*, conştiinţa individului, iar lumea obiectivă, inclusiv ceilalţi indivizi, ar exista numai în această conştiinţă. În esenţă, *s.* este consecinţa logică necesară a oricărui *idealism subiectiv* (de ex., Berkeley, Mach). Propoziţia prin care Berkeley reduce obiectul la subiect – *esse est percipi* – caracterizează orice fel de reducţie solipsistă.**

***Solipsismul* este considerat, în genere, ca absurd, de aceea majoritatea filozofilor idealişti-subiectivi caută să-l evite, introducând elemente de idealism obiectiv (postularea unei conştiinţe supraindividuale, a lui Dumnezeu, a unor substanţe spirituale etc. care cuprind în ele conştiinţele individuale şi le determină).**

Wittgenstein introduce o distincție de bază între „a spune" şi „a arăta"; un enunț poate să aserteze o anumită stare de lucruri prin faptul că are aceeaşi structură cu aceea a stării pe care o reprezintă. Această structură comună nu poate fi însă asertată, ea poate fi doar „arătată" în *simboluri*. Pe baza acestei concepții asupra limbajului, Wittgenstein formulează apoi o concepție asupra cunoaşterii şi filozofiei în genere. După el, multe dintre problemele filozofice tradiționale apăreau din încercarea de a spune ceea ce poate fi doar arătat, o procedură greşită care îşi avea sursa în neînțelegerea „logicii limbajului nostru". Concepția asupra limbajului logic, ideal (din *Tractatus*) a influențat decisiv *pozitivismul logic*. Ultimele expuneri ale lui Wittgenstein (apărute postum) cuprind o nouă viziune, considerată mai realistă, asupra limbajului; cercetarea limbii naturale ia locul acum studiului limbajului logic; în acest context, **W.** dezvoltă teoria „jocurilor lingvistice" (înrădăcinate în anumite „forme de viață"), prin care vrea să descrie structura reală a limbajului, teorie care stă la baza constituirii unei *pragmatici* logice. Concepția filozofică a lui Wittgenstein din ultima perioadă este apropiată de „filozofia limbajului comun" (Austin ş.a.).

Alte opere: *Cercetări filozofice* (postum, 1953), *Observații asupra fundamentelor matematicii* (postum, 1956), *Caietul albastru* şi *Caietul maro* (1958, numite aşa după culoarea copertelor caietelor în care le-a scris autorul), *Caietele din 1914-1916* (1960), *Observații filozofice* (1964), *Lecții şi convorbiri despre estetică, psihologie şi credința religioasă* (1964), *Despre certitudine* (1969), *Lecții asupra fundamentelor matematicii* (1976), *Observații asupra culorilor* (1977) etc.

În fine, **(5) semantica generală** este o altă direcție de cercetare preocupată de problemele sensului aparținând altor discipline decât lingvistica. Semantica generală a apărut în SUA, unde A. Korzybski a creat o şcoală. Membrii acestei grupări cercetează impactul semnificațiilor cuvintelor asupra conceptelor, mentalităților şi sentimentelor oamenilor care le adoptă. Domeniul semanticii generale are legătură cu sociolingvistica şi psiholingvistica, pentru că limba, având un rol în toate activitățile umane, este responsabilă de o serie de deficiențe sociale (de exemplu, apariția limbii de lemn). Semantica generală este mai degrabă un curent filozofic. După unii, acest tip de semantică este o aplicație şi o vulgarizare a semanticii filozofice.

REPERE BIBLIOGRAFICE

Bidu-Vrănceanu, A.; Călăraşu, C.; Ionescu-Ruxăndoiu, L.; Mancaş, M.; Pană Dindelegan, G. – *Dicționar de ştiințe ale limbii*, ed. rev. şi adăugită, Ed. Nemira, Bucureşti, 2005

Ducrot, O; Scaeffer, J.-M. – *Noul dicționar enciclopedic al ştiințelor limbajului*, Ed. Babel, Bucureşti, 1996

*** – *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2005

III. Metodologie şi gândire filozofică în lingvistica secolului al XIX-lea: psihologismul lingvistic, neogramaticii, antipozitivismul lingvistic.

REZUMAT

În acest capitol se realizează o schiță a principalelor teze şi curente ce au dominat cercetarea lingvistică a secolului al XIX-lea: psihologismul lingvistic promovat de W. von Humboldt, ca reacție la organicism, teorii ale continuatorilor lui Humboldt şi teoria neogramaticilor privitoare la principiul legilor fonetice.

Lingvistica secolelor al XVIII-lea şi al XIX-lea a stat sub semnul *organicismului*, susținut printre alții de lingvistul Franz Bopp.

***Organicismul* este o teorie conform căreia limbile evoluează ascendent până în faza flexionară, după care se înregistrează o degradare a lor până la dispariţie.**

Activitatea de cercetare lingvistică a lui **Wilhelm von Humboldt** aşază fundamentele gândirii lingvistice începând cu secolul al XIX-lea.

Wilhelm Karl von Humboldt (1767 – 1835), om de stat german cu vederi liberale, filozof al istoriei, estetician, precursor al lingvisticii moderne; reprezentant important al *umanismului* şi al ideii de *umanitate* în perioada de înflorire a filozofiei clasice germane (ideal de cultură apropiat de cel al lui Schiller şi Goethe); membru fondator al Universităţii din Berlin.

Cercetarea istoriei, ca şi cea a *limbajului*, nu este pentru Humboldt travaliu rezervat intelectului abstract, ci are la bază *acțiunea comună a totalității forțelor sufleteşti umane*. Astfel, ***limba*** este văzută ca exteriorizare şi instrument al sufletului poporului, garant al comunității de limbă.

Vasta experiență în cercetarea limbilor, i-a permis ca, alături de Franz Bopp, să formuleze principiile *metodei comparativ-istorice*. Tot el a evidențiat *acțiunea inversă* a limbajului asupra gândirii.

Principalele sale concepte (teze) în sfera preocupărilor de limbă sunt: limba ca ***„instrument formativ al gândirii”*** (*das Bildende Organ des Gedankens*) şi ca ***„premisă a reflecției”***, ***„forma interioară a limbajului”*** (*innere Sprachform*). Textul de referință în domeniul cercetărilor asupra limbii/limbajului este ***Despre originea formelor gramaticale*** (1822), tradus pentru prima oară în franceză în 1859 (şi reluat ulterior) sub titlul *L'Origine des formes gramaticales et leur influence sur le développement des idées*. Prin tezele sale asupra limbii s-a aflat pe o poziție contrară (ce s-a dovedit fructuoasă pentru modernitate) *organicismului* lingvistic (curent dominant în gândirea lingvistică a primei

jumătăți a secolului al XIX-lea şi care percepe limbile ca organisme şi deci, în sens larg, ca obiecte – vezi şi supra). Singura zonă relativ comună cu gândirea epocii sale este reprezentată de *ideea despre evoluția limbilor*; şi Humboldt crede că istoria limbilor presupune două faze: una de dezvoltare a sistemului flexionar şi alta în care sistemul se simplifică (numai că el se opreşte aici şi nici nu consideră că a doua fază ar fi una de degradare, aşa cum apare la organicişti). Prin întreaga sa activitate lingvistică, Humboldt este considerat părintele **psihologismului lingvistic**.

În cele ce urmează încercăm să sintetizăm cele mai importante teze humboldtiene.

1. **Teza despre natura limbii:** în esență, H. spune că limba este ***activitate*** (*Energeia*) şi nu produs finit (*Ergon*); această afirmație vine în contradicție cu cele ale adepților organicismului (vezi, pentru înțelegerea mai exactă a acestei teze, fragmentul din *Anexa 2*); teza lui H. se bazează pe conexiunea făcută între limbă şi vorbitori, H. fiind primul lingvist care anticipează astfel dihotomia *langue-parole* a lui F. de Saussure.

2. **Teza specificului etnic al limbii:** limbile sunt expresia sufletului comunității; limba este intermediar între indivizi şi realitate; această teză a oferit premisele *psihologiei etnice* şi pe cele ale *etnolingvisticii*.

3. **Teza despre forma dual̆ a limbii:** H. spune că limba are o ***formă internă*** (privitoare la sensuri şi la regulile de combinare a acestora) şi o ***formă externă*** (totalitatea formelor gramaticale care exprimă sensurile); forma

internă este depozitara specificului etnic al limbilor, care este dat, aşadar, în primul rând de sensurile cuvintelor.

Un alt reprezentant al *psihologismului lingvistic* este **Heymann Steinthal** (a doua jumătate a sec. al XIX-lea). Ideile lui Steinthal au generat destul de rapid şi alte reacţii antiorganiciste. Lingviştii încep să critice independent unii de alţii organicismul, dar într-o formă neorganizată – este faza psihologismului „informal". Ideea comună este că limba nu este organism, ci un mijloc de expresie a vieţii sufleteşti.

Steinthal reia şi dezvoltă ideile şi tezele lui Humboldt, modul lui de abordare a problemelor fiind însă unul polemic. Contribuţia lui constă în introducerea conceptului de *substanţă*. Acest concept este pandantul celui de *formă* al lui Humboldt. *Forma* şi *substanţa* limbii formează un cuplu antinomic, devenind totdată criteriu de clasificare a limbilor.

Această clasificare se înscrie între cele de ordin tipologic, dar nu se confundă cu nici una dintre cele precedente. Steinthal distinge: 1) *limbi fără formă* (categorie care include idiomuri a căror formă externă coincide cu forma internă, de unde rezultă, apreciază S., suspendarea cuplului formă-substanţă, dat fiind că sensurile se exprimă prin rădăcini invariabile), şi 2) *limbi cu formă* (aici intră idiomurile în care forma internă se exprimă prin adaosuri de afixe lexicale şi/sau gramaticale la rădăcină).

Lingvistul rus **Afanasii Afanasievici Potebnea** (1835 – 1891) a fost cel mai virulent critic al organicismului. A atacat teoria degradării limbilor aflate în faza postflexionară considerând că această fază, dimpotrivă, se constituie în punctul de plecare al unei noi etape, aceea a abstractizării (vezi şi fragmentul din *Gândirea şi limba* din *Anexa 2*). A. A.

Potebnea afirmă că singura realitate a limbii este *vorbirea*. Astfel, teoria sa este o anticipare a *solipsismului lingvistic*, al cărui reprezentant de seamă şi iniţiator a fost L. Wittgenstein (vezi supra).

Afanasii Afanasievici Potebnea s-a născut la 22 septembrie 1835 în satul Gavrilovka din gubernia Poltava într-o familie de mici nobili. A terminat gimnaziul polonez din Radom.
După terminarea Facultăţii de Drept a Universităţii din Harkov (1850 – 1856) se angajează profesor la un gimnaziu din acelaşi oraş. Îşi susţine examenul de aspirantură (1861) cu lucrarea *Câteva simboluri ale poeziei populare slave*. În 1862 publică lucrarea *Gândirea şi limbajul* („Mâslĭ i iazâk") care l-a consacrat ca filozof şi reputat lingvist. În urma susţinerii tezei de doctorat (*Note asupra gramaticii ruse*), în 1874, va fi angajat profesor de literatură rusă la Universitatea din Harkov. Pe lângă preocupările filologice şi estetice, Potebnea a avut şi o bogată activitate de teoretician literar. Pentru lucrările de lingvistică, în special, a fost ales membru al mai multor academii şi societăţi de ştiinţă literară (în 1877 devine membru al Academiei de Ştiinţe a Ucrainei, dar şi al unor societăţi renumite din Moscova şi Cehoslovacia) şi a primit nenumărate distincţii şi medalii, premiul „Lomonosov" fiind unul dintre cele mai prestigioase.

Problematica lucrărilor lui Potebnea vizează aspecte fundamentale ale ştiinţei filologice şi estetice: raportul gândire-limbaj, geneza limbajului, particularităţile actului

vorbirii, natura gândirii artistice şi a artei, teoria simbolului, structura gramaticală a limbii. În concepția sa, esența fenomenului limbajului şi a artei nu poate fi înțeleasă şi explicată fără perspectivă antropologică şi sociologică.

Cercetarea potebniană stă sub semnul istorismului şi, în descendența lui W. von Humboldt şi H. Steinthal, a impus direcția psihologică în ştiința filologică nu numai rusă. Lucrările lui au fost reeditate de nenumărate ori, neştirbita lor autoritate păstrându-se prin sursa de întrebări şi modelul de interpretare în care se constituie.

Neogramaticii, cunoscuți şi ca reprezentanții *Şcolii de la Leipzig*, s-au declarat şi ei împotriva organicismului. Iată numele cele mai importante: Karl Brugmann, Hermann Oshtoff şi Hermann Paul. Ei sunt, după cum se ştie, *adepții acțiunii legilor fonetice*, însă au susținut excesiv importanța acestui principiu. Ei concepeau granițele dialectale ca pe nişte linii foarte precise de demarcație. Evoluția limbii era pentru ei un *proces mecanic*, *schematic*, de unde reieşea că *legile fonetice ar acționa cu o precizie matematică* (pentru un sunet, s-ar înregistra fără excepție aceleaşi modificări în toate cuvintele care prezintă context fonetic asemănător[1]). Mai mult, cuvintele ar avea acelaşi mod de difuziune în limbă (se răspândesc într-o manieră consecventă), deci *isoglosele se suprapun punct cu punct*. De aici şi până la a afirma că *dialectele sunt unități închise*, *desăvârşite*, *net deosebite de unitățile învecinate*, nu mai era decât un pas: dată fiind consecvența imuabilă a legilor fonetice, *între dialecte există limite precise*. Contraargumentul care a zdruncinat această

[1] De exemplu, c lat. + e, i > č în toate cuvintele latineşti care conțin acest context fonetic (cf. *čer*, *čerb*, *čine*, *činč* etc.).

teorie a venit chiar din interiorul grupării. Georg Wenker, adept convins al neogramaticilor, dorind să demonstreze practic ideile înfățişate mai sus, întreprinde o serie de anchete pe teren şi publică în 1881 o primă fasciculă de hărți lingvistice în care liniile de isoglosă apar, fără dubiu, destul de sinuoase, ceea ce a infirmat conceptul de *graniță precisă* (care implică linie dreaptă, arii geometrice) elaborat teoretic de neogramatici. Deşi se poate reproşa caracterul exagerat al teoriei granițelor fixe, aceasta are, printre altele, meritul de a fi împins mai departe cercetările dialectale, în particular, şi lingvistice, în general.

Toate aceste teorii, expuse pe scurt mai sus, anunță cristalizarea unui **curent antipozitist în lingvistică**. Situația se poate descrie astfel: „Cantitatea de date se măreşte într-atât în lingvistica sfârşitului de secol al XIX-lea, iar interesele cognitive se diversifică în aşa măsură, încât vechiul cadru conceptual care ordona şi explica faptele se dovedeşte excedat”[1]. Se impun, aşadar, metode noi, bazate pe principii revizuite. În spațiul teoriei limbajului şi a artei, Benedetto Coce dă glas tuturor acestor frământări şi îndoieli (*Estetica*, 1902), contestarea vechilor principii ale lingvisticii istorice începând să prindă o formă şi în afara cadrelor ei propriu-zise.

[1] E. Ionescu, *Manual de lingvistică generală*, op. cit., p. 58.

REPERE BIBLIOGRAFICE

Bidu-Vrănceanu, A.; Călăraşu, C.; Ionescu-Ruxăndoiu, L.; Mancaş, M.; Pană Dindelegan, G. – *Dicționar de ştiințe ale limbii*, ed. rev. şi adăugită, Ed. Nemira, Bucureşti, 2005

Ducrot, O; Scaeffer, J.-M. – *Noul dicționar enciclopedic al ştiințelor limbajului*, Ed. Babel, Bucureşti, 1996

Graur, Al.; Wald, Lucia – *Scurtă istorie a lingvisticii*, Bucureşti, 1978

De Mauro, Tullio – *Introducere în semantică*, EŞE, Bucureşti, 1978

Ionescu, Emil – *Manual de lingvistică generală*, ed. a II-a revizuită, Ed. All, Bucureşti, 1997

IV. Teorii ale modificărilor de sens

REZUMAT

Capitolul prezintă fenomenul evoluției semantice. După o scurtă prezentare a principalelor teorii legate de acest aspect, se ilustrează direcțiile de evoluție semantică atât prin exemple preluate de la autorii teoriilor înfățişate, cât şi prin alte exemple.

Identificarea cauzelor, mecanismelor şi efectelor evoluțiilor semantice s-a constituit într-unul din principalele obiective ale lingviştilor preocupați de semantică încă de la începuturile acestei discipline.

Michel Bréal afirmă (în *Un essais de sémantique*, 1897) că principala cauză care produce schimbarea bruscă de sens este ***metafora*** (nu metafora poetică, ci asocierile metaforice de tip catahreză: *piciorul mesei*, *gura râului* etc.). Ideea acestor asocieri populare, „care exprimă geniul lingvistic şi sufletesc al unei națiuni", era în mare vogă în epoca dominată de psihologismul lingvistic.

Lazăr Şăineanu consideră (în lucrarea *Încercare asupra semasiologiei limbii române. Studii istorice despre tranziținea sensurilor*, 1887) că la baza schimbărilor de sens se află două cauze: ***uitarea*** şi ***analogia***. Aceasta din urmă se realizează prin mecanism metaforic. De exemplu, pentru cuvântul *şugubăț*, sensul „glumeț, pus pe şotii" se explică în două faze: 1) uitarea sensului originar („ucigaş, asasin"), 2) saltul

metaforic spre sensul actual.

Lazăr Şăineanu este primul lingvist preocupat şi de direcţiile de modificare a sensului, nu numai de cauze. De pildă, în cuvântul *slăbănog*, folosit cu sensul „slab", dar cu conotaţie peiorativă, lingvistul român vede o ***lărgire de sens*** (a celui originar de „bolnav de paralizia picioarelor"), concomitentă cu o ***depreciere de sens*** şi urmată de uitarea sensului iniţial („paralitic").

Antoine Meillet identifică (în *Cum îşi schimbă cuvintele sensul*, 1905) trei tipuri de cauze: 1) ***cauze extralingvistice***, 2) ***cauze lingvistice*** şi 3) ***cauze sociolingvistice*** (Meillet nu foloseşte termenul „sociolingvistice" în mod explicit, însă acesta este conform cu cele spuse de el la această categorie). Puterea de explicare a modificărilor semantice din teoria lui Meillet este superioară celei a lui Bréal sau a lui Şăineanu.

În cele de mai jos, oferim exemple pentru fiecare tip de cauză identificat de Meillet.

1. **Cauze extralingvistice:** cuvântul *galérien* (fr.) căpătase încă din vremea contemporană lui Meillet sensul general de „condamnat", printr-o extensie a celui originar de „persoană condamnată la galere"; sensul originar a fost treptat înlocuit de sensul „închis pe viaţă". Se observă deja o pierdere a caracteristicii semantice prin care se specifica tipul pedepsei, realitatea socială respectivă nemaiexistând. Sensul actual a pierdut orice determinare precisă din sensul originar.

2. **Cauze lingvistice:** pronumele reflexiv impersonal *on* din franceză apare în forma arhaică *om* (cf. „sicum *om* per

dreit") încă din *Les Serments de Strasbourg*[1]. Forma *om* a avut acelaşi etimon cu substantivul *homme* (< lat. *homo*) şi a apărut din necesitatea exprimării subiectului, caracteristică a limbii franceze. În acest caz, avem o dublă evoluție: una de sens (în direcția abstractizării lui *homo*) şi alta morfologică (vezi trecerea de la clasa substantivului la cea a pronumelor nedeterminate). Astfel de evoluții, spune Meillet, reprezintă rezultatul interacțiunii dintre anumite intenții de comunicare ale vorbitorilor şi structura gramaticală implicată de limba în care se exprimă aceste intenții.

3. **Cauze sociolingvistice:** se pot identifica în sensurile cu care sunt utilizate anumite cuvinte. Cuvântul *operație*, de exemplu, are un anume sens pentru un matematician, altul pentru un chirurg, un altul pentru contabil ş.a.m.d. Tot cauze socilingvistice se află şi la baza creării unor expresii de tipul: *jocuri de culise*, *a-i face cuiva o scenă* (provenite din jargonul actorilor), *în ultimă instanță*, *a-i face cuiva un rechizitoriu* (din limbajul juridic) ş.a. – toate intrate, prin lărgire de sens, în limbajul comun.

Hans Sperber nu foloseşte în explicarea modificărilor semantice concepte ca analogia sau uitarea, ci apelează la concepte ale psihanalizei. Conceptul central promovat de Sperber este ***forța emoțională***. Aceasta ar fi responsabilă de majoritatea schimbărilor semantice, schimbări care se realizează pe două căi: *expansiune* şi *magnetism*. O expresie cum este *mitrailleuse d'enfants*, apărută în timpul războiului în Franța, se explică la suprafață printr-un mecanism

[1] *Jurămintele de la Strasbourg* (842), primul document atestat într-o limbă romanică.

metaforic (vezi transferul semantic al trăsăturii semantice /foc automat (cartuş după cartuş)/, care caracterizează arma de foc respectivă, în sememul lui *femeie* [cu mulți copii]). În profunzime însă, ceea ce justifică acest transfer este tocmai forța emoțională care determină vorbitorii să asocieze femeia care naşte un copil după altul cu arma în cauză. Magnetismul este cel care, grefat pe un context social aparte, face ca expresia să se încetățenească în limbajul comun. Evident că un important rol, conjugat cu cauzele de ordin psihologic, îl are în asemenea cazuri şi factorul social, căci este ştiut că în vreme de război, ca o compensație la pierderile de vieți omeneşti (în special de parte bărbătească), creşte natalitatea.

Sperber a fost interesat şi de *denumirile piezişe* (engl. *bear*, la origine „cafeniu", apoi „urs" sau rus. *miedvied* „urs", rezultat din *mied* „miere" şi *vied(itī)* „a vedea", dar, la origine, „a mânca").

Toți cei amintiți mai sus se încadrează prin teoriile lor în abordarea de tip *atomist*. De-abia odată cu cercetările lui Jost Trier, autorul ***teoriei câmpurilor lexicale***[1], s-a trecut la o abordare contextualizantă (o aceeaşi cauză trebuie să aibă un acelaşi efect indiferent de context).

În încheierea acestui capitol, nu rămâne decât să sintetizăm materia expusă.

[1] vezi în E. Ionescu, op. cit. p. 40 şi urm.

SINTEZĂ

- **Cauzele modificărilor semantice pot fi: *lingvistice*, *extralingvistice* şi *sociolingvistice*.**
- **Modificarea sensurilor cuvintelor se interpretează (în linii generale) prin *tropi* (figuri ce presupun modificări de sens). Cel mai des aduşi în discuţie sunt: *metafora*, *hiperbola* (tropi bazaţi pe asemănare), *metonimia* şi *sinecdoca* (tropi bazaţi pe contiguitate).**
- **Schimbările rezultate din acţiunea tropilor pot fi *cantitative* (metonimia şi hiperbola) şi *calitative* (metafora şi sinecdoca).**
- ***Uitarea* şi *analogia* sunt doi factori care produc modificări de sens.**
- **Cele două direcţii principale pe care se produce evoluţia semantică sunt *lărgirea* (*extensia*) şi *restrângerea* de sens. Acestea pot fi secondate uneori de *înnobilarea* sau de *degradarea* (*deprecierea*) sensului.**

Pentru o mai bună înțelegere a noțiunilor prezentate, dăm în continuare câte un exemplu pentru fiecare direcție a modificărilor de sens menționate: *lărgire*, *restrângere*, secondate sau nu de direcțiile facultative, *înnobilarea* sau *deprecierea* de sens.

EXEMPLUL 1

Cuvântul *marfă* a intrat în circulaţie în limba română în secolul al XVI-lea cu sensul restrâns „vite” şi cu unul mai general, „avuţie”. S-au propus două etimologii: < (mgh.) *marha* („vite”) sau < (sb.-cr.) *marva* („vite”). Proveniența etimonului interesează aici mai puţin, semnificaţia cuvântului fiind în discuţie. *Extensiei* iniţiale, de la „vite” la „avuţie”, i-a urmat o alta care corespunde sensului actual de „orice produs care întruneşte condiţiile pentru a intra în circuitul comercial” (nu discutăm aici diversele conotaţii relativ recente ale cuvântului în limbaj argotic).

EXEMPLUL 2

Verbul *a peți* avea în latină, de unde provine (< *peto, -ĕre*), două sensuri denotative: 1) „a se repezi”, „a ataca”; 2) „a cere, a solicita” şi unul figurat (cu diverse nuanţe actualizate de anumite contexte) „a dori, a tinde către ceva/cineva”. În latină, cu sensul „a cere în căsătorie”, cuvântul se folosea fără determinantul *in matrimonio*. În limba română actuală cuvântul a ajuns să însemne, prin *restrângere* de sens, numai acest lucru (fără a consemna aici toate etapele de evoluţie semantică a cuvântului, menţionăm numai sensul „a cerşi” înregistrat în secolul al XVI-lea relevant pentru direcţia de selecţie a sensului într-o primă fază).

EXEMPLUL 3
Cuvântul *război* are etimon slav: *boĭ* „tâlhărie, jaf, omucidere". A fost prefixat pe teren românesc cu *răz-*, în secolul al XVII-lea încetând să mai însemne „tâlhărie". Prin *înlăturarea sensului peiorativ*, a început să desemneze „luptă, succesiune de lupte" sau „a se lupta", pentru verbul omograf (*a se război*).
Derivarea pe teritoriul limbii române cu *-nic* (sufix tot de origine slavă ca şi rădăcina) a dus la apariţia unui nou cuvânt, *războinic*. Acesta nu numai că a beneficiat de evoluţia anterioară de sens, ci, prin *înnobilarea* semnificaţiei desemnează un „luptător, ostaş care ia parte la un conflict armat", sens adesea asociat cu „brav, curajos, viteaz" (dar şi cu „bătăios", sens nedeterminat sub aspectul conotaţiei pozitive).

EXEMPLUL 4
Cuvântul *mişel*, are azi, prin *degradare* de sens, o încărcătură peiorativă evidenţiată de sinonimele: (*om*) *de nimic*, *netrebnic*, *ticălos*, *nemernic*, *josnic*, *laş*, *fricos*. Evoluţia în sensul *deprecierii* este clară, căci sensul originar al cuvântului (< lat. *misellus*) este „slab, sărac, nenorocit" şi chiar „infirm".

Propunem, după reperele bibliografice ale capitolului, o aplicație în vederea fixării noțiunilor înfățișate mai sus.

REPERE BIBLIOGRAFICE

*** – *Antologie de semantică*, Bucureşti, 1976

Ducrot, O; Scaeffer, J.-M. – *Noul dicționar enciclopedic al ştiințelor limbajului*, Ed. Babel, Bucureşti, 1996

Ene, Ana – *Introducere în studiul vocabularului*, Ed. Universității „Transilvania", Braşov, 2004

Ionescu, Emil – *Manual de lingvistică generală*, ed. a II-a revizuită, Ed. All, Bucureşti, 1997

APLICAŢIE

Date:

Se dă următorul caz de modificare semantică: cuvântul ***mahalagiu*** (*mahala* + *suf. -giu*; *mahala* < tc. *mahalle*) desemnează „locuitorul unei mahalale, periferii", dar, relativ recent, a început să mai însemne şi „persoană vulgară", intrând astfel în sinonimie cu „țopârlan, bădăran etc.".

Cerinţă:

Să se precizeze pe ce direcție şi/sau prin ce trop s-a produs evoluția semantică descrisă. (Vezi *Anexa 1*)

V. Perspective înnoitoare asupra limbii şi comunicării lingvistice: Ferdinand de Saussure şi Leonard Bloomfield

REZUMAT

Capitolul prezintă aspectele teoretice fundamentale care au condus la modernizarea lingvisticii europene şi pe acelea care au pus bazele a ceea se numeşte *descriptivism american*. În acest scop, se face o trecere în revistă a principalelor teze ale lui Ferdinand de Saussure (părintele *structuralismului lingvistic european*) şi a celor ale lui Leonard Bloomfield (fondatorul *descriptivismului american*).

A.

FERDINAND DE SAUSSURE (n. 26 nov. 1857, Geneva, Elveţia – d. 22 febr. 1913, Morges, cantonul Vaud, Elveţia) – lingvist elveţian. Provine dintr-o familie de iluştri savanţi din Geneva şi este considerat părintele lingvisticii moderne.

Preocuparea lui Ferdinand de Saussure pentru studiul limbii a fost constantă şi conştientizată ca alegere netă încă de la începuturile formării sale intelectuale. După încheierea cursurilor secundare pleacă să studieze la Leipzig, la cea mai

celebră universitate specializată în filologie din vremea sa. La terminarea studiilor i-a fost acordată o catedră de lingvistică indo-europeană la o universitate din Franța. Ulterior, s-a întors în Elveția. Aici a primit o catedră de lingvistică unde a predat, printre altele, limba sanscrită, limba lituaniană şi lingvistica generală.

Tezele sale despre limbă[1] ne-au parvenit prin *Cours de linguistique générale* (1916, tradus şi la noi sub acelaşi titlu, „Curs de lingvistică generală"), publicat de către studenții şi discipolii săi (Charles Bally şi Albert Sechaye), după moartea sa, pe baza notițelor pe care şi le luaseră la cursurile ținute de ilustrul lingvist.

Saussure a definit concepte fundamentale[2]: ***distincția limbaj/limbă/vorbire*** (cunoscută sub denumirea simplificată *langue/parole*), ***dihotomia sincronic/diacronic*** (a făcut diferența dintre lingvistica sincronică, care studiază o limbă în stadiul în care se află ea într-un anumit moment, şi lingvistica diacronică, care compară diferitele stadii ale unei limbi), ***caracterul arbitrar al semnului lingvistic*** etc.

Toate aceste concepte au inspirat ulterior nu numai ştiința lingvistică, dar şi celelalte domenii ale ştiințelor umaniste. Le prezentăm sistematic mai jos.

[1] Vezi şi fragmentul 1 din Tulio de Mauro, în *Anexa 2* a lucrării de față.
[2] Vezi şi fragmentul din R. H. Robins, în *Anexa 2* a acestui volum.

LIMBAJ / LIMBĂ / VORBIRE

- ***limbaj*** **– posibilitate de a folosi o *limbă* (deci, *competență* şi *performanță* lingvistică);**
- ***limbă*** **– ansamblu de semne lingvistice folosite de o comunitate (deci limba este *sistem*);**
- ***vorbire*** **– formulare a unui vorbitor într-o anumită limbă (deci vorbirea este *proces*).**

SEMNUL LINGVISTIC

Rezultatul asocierii prin gândire a unui *semnificant* (imaginea mentală, vizuală/auditivă a unui cuvânt) şi a unui *semnificat* (reprezentarea mentală a unui lucru).

SINCRONIC / DIACRONIC

- ***dimensiunea sincronică*** **– se referă la raporturile existente între semne la un anumit moment dat;**
- ***dimensiunea diacronică*** **– se referă la evoluţia semnelor în decursul timpului**

SELECȚIA SIMULTANĂ

Limbajul selectează simultan un *semnificant* (dintr-o masă informă de unete) şi un *semnificat* (dintr-o masă informă de concepte).

ARBITRARIUL SEMNULUI LINGVISTIC[1]

Raportul dintre *semnificant* şi *semnificat* este arbitrar[2]**; pe aceasta se întemeiază distincţia dintre *semn* şi *simbol*.**

De exemplu, nimic din caracteristicile obiectului *masă* nu reclamă denumirea [masə] (semnificantul, tranşa sonoră, ca înlănţuire de sunete), pe când legătura este evidentă între *semnificantul* [steag alb] şi *semnificatul* „pace" (reprezentarea mentală a conceptului în baza recunoaşterii unui context)[3]**.**

CARACTERUL STRUCTURAL AL LINGVISTICII

Orice semn este definit, în raport cu altele, prin simpla *recunoaştere a diferenţelor* (deci în mod negativ) şi nu prin caracteristicile sale proprii (adică în mod pozitiv)[4]**.**

F. de Saussure a arătat, în explicarea dihotomiei *langue/parole*, că ***ordinea internă*** a limbii este dată de asocieri. Această ordine trebuie să fie obiectivul major al lingvisticii, iar identificarea entităţilor lingvistice trebuie să

[1] Despre mutabilitatea/imutabilitatea semnului lingvistic, vezi în *Curs de lingvistică generală* (op. cit.), dar şi în E. Ionescu, *Manual de lingvistică generală* (op. cit. p. 75-77).

[2] Fac excepţie onomatopeele şi cuvintele imitative.

[3] Facem precizarea că un semn este *simbol* numai în sensul unei anumite interpretări care i se dă, dat fiind că nu are nici o legătură fizică sau de asemănare cu obiectul propriu-zis: de exemplu, un steag alb fluturat de către un soldat este semn-simbol pentru „pace" numai pe fondul unui conflict armat desfăşurat pe un câmp de luptă.

[4] Această idee stă la originea structuralismului şi, printre altele, la baza filozofiei lui Jacques Derrida.

conducă la concluzia că lingvistica este o ştiinţă a valorilor. De aici, un alt concept central al gândirii saussuriene – ***valoarea lingvistică***[1].

Este *valoare* orice entitate care respectă următoarele două principii:
1. **să poată fi schimbată pe o entitate de altă natură;**
2. **să poată fi comparată cu alte entităţi de aceeaşi natură.**

În continuare vom sintetiza şi exemplifica ceea ce Saussure numeşte ***principiul ordinii şi al asocierii sintagmatice*** şi, legat de acestea, conceptul de ***constelaţie lingvistică***.

Orice enunţ se înfăţişează ca o succesiune de sunete întreruptă pe alocuri şi nu sub forma unor segmente succesive. Întrebarea este: ce anume ne determină să segmentăm enunţul într-un anume fel şi să ajungem la semnificaţie? Preluăm, spre înţelegerea răspunsului dat de Saussure acestei întrebări, un exemplu folosit de E. Ionescu[2] pentru ilustrarea principiului enunţat mai sus, exemplu pe care îl prelucrăm parţial şi îl comentăm mai jos.

Se dă enunţul (în care am marcat şi contururile intonaţionale: neutru şi respectiv descendent):
Armatele aliate au atacat Irakul [|]când a expirat ultimatumul internaţional [↓].

Se recunosc sintagmele care, în succesiunea lor, alcătuiesc

[1] Vezi în *Curs de lingvistică generală* (op. cit.), în E. Ionescu, *Manual de lingvistică generală* (op. cit. p. 89-93), dar şi în fragmentele 1 şi 2 din Tulio de Mauro redate în *Anexa 2* a lucrării de faţă.
[2] în op. cit., p. 78 şi *passim*

enunțul (evident, mai întâi, fraza însăşi şi propozițiile care o compun):

1. armatele aliate;
2. au atacat Irakul;
3. când a expirat;
4. ultimatumul internațional.

Reamintim caracteristicile sintagmei pentru a explica totodată segmentarea într-un anume fel a enunțului şi nu în altul:

i. o sintagmă este orice unitate semnificativă (începând cu nivelul cuvântului şi terminând cu acela al propoziției sau frazei): cf. *armatele aliate*, *au atacat Irakul*, *când a expirat ultimatumul internațional*;
ii. o sintagmă se descompune întotdeauna în părți constitutive independente (care pot fi la rândul lor sintagme): cf. **armatele aliate au atacat* / **armatele au atacat*, segmentări eronate, căci se încalcă principiul interdependenței (vezi, lăsarea pe dinafară a obiectului direct *Irakul*);
iii. părțile constitutive ale unei sintagme sunt unități dotate cu semnificație (componentele ultime ale unei sintagme trebuie să fie semne): cuvântul *armatele* se poate decompoza în *armate* + *-le*, dar nu şi *când*.

Aşadar, decompozarea *armate* + *-le* este posibilă pentru că vorbitorii ştiu că *-le* are o funcție similară în multe alte cuvinte. *Analogia* este completată de *distincția* netă între această sintagmă şi altele de tipul: *fetele*, *casele*, *florile* sau (nişte) *fete*, (nişte) *case*, (nişte) *flori*.

Pe de altă parte, seria sinonimică {armată, oaste, oştire, trupă...} şi seria derivativă {a arma, a înarma, a dezarma...}

sau chiar, conform lui Saussure, seria „eufonică" a lui *înarmată* {atacată, (să) bată, iată...} conduc vorbitorul spre segmentare, pentru că recunoaşte unităţile prin diverse raportări la diverse paradigme.

Prin urmare:

O unitate lingvistică este percepută ca având sens deoarece ea face parte întotdeauna din alte serii de unităţi lingvistice.

Astfel, Saussure ajunge la conceptul de ***constelaţie lingvistică***:

CONSTELAŢIA LINGVISTICĂ

Ansamblul seriilor de alte unităţi lingvistice (morfologice, lexicale, semantice, eufonice) la care vorbitorul se raportează în procesul recunoaşterii unei unităţi lingvistice se constituie într-o *constelaţie lingvistică*.

Aceste constelaţii există virtual în mintea unui vorbitor chiar dacă nu le conştientizează.

Ansamblul acestor serii conferă formei individualitate şi sens. Acestea sunt numite de Saussure *serii asociative*, ulterior va fi adoptat termenul *paradigmă*.

CONCLUZIE

- **Ordonarea sintagmatică se face pe baza recunoaşterii unităţilor sintagmatice ca făcând parte din nişte serii asociative, subsumate unei constelaţii lingvistice, iar aceste serii nu se actualizează decât în vederea ordonării sintagmatice.**
- **Principiile ordonării şi al asocierii sintagmatice acţionează totdeauna conjugat.**

B.

LEONARD BLOOMFIELD (n. 1 apr. 1887 – d. 18 apr. 1949) – lingvist american care a marcat decisiv dezvoltarea lingvisticii structurale în SUA (curent numit şi *descriptivism american*), în special între anii 1930 şi 1940.

Leonard Bloomfield a predat germana la Universitatea din Cincinnati (1909 – 1910), apoi la Universitatea din Illinois (1910 – 1913), unde, între 1913 şi 1921, devine profesor asistent al catedrei de filologie comparativă şi al celei de germană. În perioada 1921 – 1927 îl găsim ca profesor de germană şi lingvistică la Universitatea de Stat din Ohio, între anii 1927 şi 1940, ca profesor de filologie germanică la Universitatea din Chicago şi apoi, până la sfârşitul vieții, ca profesor expert în lingvistică la Universitatea Yale. Pe lângă

activitatea academică, Bloomfield a avut preocupări şi contribuții în domeniile etnologiei şi antropologiei. De asemenea, a fost unul dintre membrii fondatori ai Societății Lingvistice din America.

Bloomfield a fost în America autoritatea ştiințifică similară lui Saussure în Europa. Şi dacă tot vorbim de similarități, cartea semnată de Bloomfield, care este analogul în importanță şi influență al *Cursului de lingvistică generală* al lui Saussure, este *Language* (*Limbajul*, 1933).

Începuturile secolului XX în lingvistica americană au fost marcate de activitatea lui **Franz Boas**. El este cel care schițează jaloanele lingvisticii descriptive. Adevărații fondatori sunt însă **Edward Sapir**[1] (pe direcția *mentalistă*) şi **Leonard Bloomfield** (pe direcția behavioristă[2]).

Predominanța caracterului sincronic-descriptiv se explică prin necesitatea de a studiar, compara şi clasifica limbile indigene, a căror istorie era necunoscută şi greu de reconstituit. Consecința acestei necesități a fost înlocuirea gramaticii comparate cu studiul tipologic bazat pe criteriul pur sincronic, pe izomorfisme, pe identități de structură. Sapir a schițat principiile tipologice morfologice dezvoltate mai târziu de Roman Jakobson.

[1] Edward Sapir (n. 1884 – d. 1939), lingvist şi antropolog american, de origine germană evreiască. Împreună cu Worf (alt lingvist american) este autorul teoriei Worf-Sapir, conform căreia, în varianta ei „tare", orice limbă este, de fapt, o grilă de tip gnoseologic care poate altera percepția lumii înconjurătoare.
[2] < (engl.) *behaviour* „comportament"

- **Bloomfield şi behaviorismul**

Behaviorismul lingvistic îşi are rădăcinile în orientarea tehnicistă de ansamblu, din care provine, de altfel, şi *caracterul monoplan al semnului lingvistic* în lingvistica americană. Pentru lingviştii americani, **semnul lingvistic reprezintă reuniunea dintre un semnificant şi un obiect**, altfel spus, **relaţia dintre expresie şi *denotatum***. Tot de tehnicism se leagă şi metodele criptanalitice pentru a se obține inventare de unități diferite formal.

BEHAVIORISM – curent psihologic născut în primele decenii ale secolului al XX-lea, avându-i ca reprezentanţi în lingvistică pe Ch. Morris şi pe G. B. Watson. Va deveni o teorie influentă în America.

Trăsăturile behaviorismului ar putea fi sintetizate astfel:

- orientare antiintrospectivă şi antimetafizică;
- primele clasificări plecau de la un grad arbitrar al materialului brut;
- materialul de lucru – ceea ce este imediat observabil şi accesibil, anume *comportamentul* (totalitatea acțiunilor şi activităților unei persoane); s-a constatat că studierea comportamentului nu este suficientă pentru cercetarea psihologică; ulterior, comportamentul este înțeles ca sumă a reacțiilor, ceea ce conduce la studierea schemelor de comportament;
- modalitatea de studiu – *empiristă* (trebuie fixat un interval de observare a subiectului, durata stabilindu-se

după mai multe criterii);

- diferența dintre comportamentul uman şi cel animal nu este una de esență, ci una *graduală* (la acelaşi stimul, aceeaşi reacție, v. experimentul şi teoria lui Pavlov);
- se pune accent pe *adaptabilitate*, care este considerată mai importantă decât ereditatea;
- ataşamentul față de principiile *determinismului* care se concretizează (şi la Bloomfield) în teorii de tip *cuplul stimul-reacție* (bazat pe altele, *cauză-efect*, *acțiune-scop*).

- **Tezele lui Bloomfield despre semnificaţie**

Bloomfield acordă o mare importanță morfologiei, sintaxei şi lexicului – *semnificației* îi rezervă un singur capitol. Aceasta pentru că, aşa cum se va vedea în continuare, în concepția lingvistică americană, semnificația nu poate fi descrisă strict cu mijloacele limbii, cum dimpotrivă se consideră în lingvistica europeană; vezi şi diferența de esență între semnul lingvistic entitate monoplană (la americani)/biplană (la europeni).

- **O *formă lingvistică* este *o formă fonetică dotată cu semnificație.***
- **Forma lingvistică este *solidaritatea dintre o formă lexicală şi una gramaticală.***
- **Aşadar, atât *forma lexicală*, cât şi cea *gramaticală* sunt şi ele dotate cu semnificaţie.**
- **Semnificaţia componentei lexicale se numeşte *semem.***
- **Semnificaţia componentei gramaticale se numeşte *episemem.***
- **Aşadar, *semnificația unei forme lingvistice este solidaritatea dintre un semem şi un episemem.***

Cum *formele lingvistice denumesc obiecte din lumea înconjurătoare*, aceste obiecte trebuie descrise prin mijloacele diverselor ştiinţe. Cunoaşterea nu a ajuns la un asemenea nivel de dezvoltare, încât să poată fi descrise exact toate obiectele denotate de formele lingvistice.

Din această teză, tributară *empirismului logic*, rezultă că *semantica* nu poate aspira la statutul de ştiinţă şi deci nu se poate delimita de aportul altor ştiinţe în problema sensului. Aşadar, Bloomfield condamna semantica la un continuu provizorat. Iată concluzia lui în această privinţă:

Dată fiind imposibilitatea descrierii ştiinţifice a obiectelor, *semantica* se foloseşte de trei *expediente*[1]: *definiţia ostensivă*, *definiţia lexicografică* şi *traducerea*.

În cele de mai sus am încercat să prezentăm cele mai importante teze şi concepte legate de semnificaţie emise de cei doi mari gânditori care au revoluţionat lingvistica. Dacă unul a întemeiat cercetarea *lingvistică structuralistă europeană*, care încă stă sub semnul tezelor sale, iar celălalt a pus bazele *descriptivismului lingvistic* de pe celălalt continent, aceasta nu înseamnă că cele două gândiri şi cele două mari curente lingvistice corespunzătoare sunt întrutotul ireconciliabile. Studierea neîntreruptă a limbilor este calea firească de a ajunge la cât mai multe puncte comune în înţelegerea acestora. Dat fiind însă că ne raliem prin formaţie la şcoala lingvistică europeană, vom detalia în

[1] termen utilizat chiar de Bloomfield

capitolele următoare principiile şi unitățile de analiză specifice semanticii structurale.

REPERE BIBLIOGRAFICE

*** – *Antologie de semantică*, Bucureşti, 1976

Ionescu, Emil – *Manual de lingvistică generală*, ed. a II-a revizuită, Ed. All, Bucureşti, 1997

Manoliu Manea, Maria – *Structuralismul lingvistic*, EDP, Bucureşti, 1973

Saussure, Ferdinand de – *Curs de lingvistică generală*, ediție critică de Tullio de Mauro, Ed. Polirom, Iaşi, 1998

VI. Semantica structurală – principii metodologice, şcoli, tipuri de analiză, unităţi de analiză

REZUMAT

Cercetările legate de problemele sensului în lingvistica europeană se realizează preponderent în actualitate pe baza metodologiei structuraliste. Capitolul de față descrie liniile de forță ale acestei metodologii, identifică avantajele aplicării analizei semantice de tip structuralist, dar nu ocoleşte nici dezavantajele acestei metode – chiar dacă nu sunt insurmontabile – din rigurozitatea presupusă de o descriere ştiințifică.

De asemenea, se defineşte semul, unitate minimală a semanticii structurale; se realizează o prezentarea tipologică a acestuia, pe de o parte, şi definirea principalelor unități care apar în analiza semantică luată în considerare, pe de altă parte.

Direcţiile principale ale semanticii moderne sunt: **semantica structurală**, **semantica transformaţională** şi **semantica logică**, aceasta din urmă neaparținând, de fapt, cercetării lingvistice (aşa cum am arătat deja în cap. II), ci, mai degrabă, studiului limbii din perspectivă logică şi filozofică.

Numitorul comun al acestor direcții este ***metalimbajul semantic***. Conceptul *metalimabaj semantic* presupune o distincție mai generală, aceea dintre ***limbaj-obiect*** şi ***metalimbaj***.

LIMBAJ-OBIECT

Limbajul-obiect **este reprezentat de orice *limbă naturală* sau *artificială* susceptibilă de a fi supusă unei descrieri globale sau parţiale.**

METALIMBAJ

Metalimbajul **este limbajul în care se realizează descrierea unui alt limbaj. Toate ştiinţele uzează de un metalimbaj.**

METALIMBAJ SEMANTIC

Un metalimabaj este *semantic* dacă se ocupă cu studiul fenomenelor de sens şi/sau de denotaţie dintr-un limbaj-obiect.

Semantica structurală este produsul doctrinei şi metodei structuraliste (vezi cap. I şi V, partea I, în legătură cu reprezentanții şi problemele legate de cercetarea structuralistă). Structuralismul a delimitat ca unitate minimală a semanticii **semul** (trăsătură semantică distinctivă, pertinentă, prin analogie cu fonologia a cărei unitate minimală nu mai este considerată a fi fonemul, ci *trăsătura distinctivă*, dat fiind că fonemul este „decompozabil", adică îi corespunde o matrice de trăsături distinctive). În virtutea acestei delimitări, oricărei unități lexicale dotate cu sens îi va corespunde un **semem**

(totalitatea semelor care caracterizează acea unitate).

Semantica structurală expune aşadar un **principiu unic de descriere a sensului**. Acest principiu este de natură *analitică* şi constă în a considera ***sensul lexical drept o unitate decompozabilă***, de unde rezultă că *sensul lexical* este un concept (prin aceeaşi analogie cu fonemul), dovadă a *izomorfismului* dintre expresie şi conținut. Semantica structurală este un mănunchi de tendințe, unite, ce este drept, printr-o metodologie generală comună.

Există însă şi un dezavantaj. Acesta constă în terminologia neunitară (termeni, precum *clasem*, *izotopie* etc., apar cu accepții diferite la autori diferiți).

Semantica structurală presupune, **metodologic** vorbind, ***studiul structural al conținutului*** (conținutul este înțeles ca ***structură***, deci decompozabil).

- **Principalele trăsături**

Trăsăturile fundamentale ale acestei direcții semantice derivă din faptul că, în studiul structural, toate definițiile sunt: ***imanente*** (indiferent de domeniu), adică fac apel în exclusivitate la factorii interni lingvistici, ***formale*** (fie în sensul utilizării relațiilor dintre componente, fie în acela al utilizării factorilor de expresie lingvistică) şi integral ***explicitate*** (fiind însoțite de justificarea fiecărei etape şi soluții, a fiecărui detaliu de analiză). ***Imanența***, ***formalismul*** şi ***explicitarea*** asigură deci caracterul obiectiv şi ştiințific al metodologiei structuraliste.

Alte trăsături ale operațiilor structuraliste:

- au caracter ***analitic*** (urmăresc segmentarea succesivă a corpusului în elemente componente până la nivelul unităților minimale);
- au caracter ***sincronic*** (se aplică în sincronie; diacronia structurală nu este altceva decât compararea datelor obținute în sincronie);
- au caracter ***descriptiv*** (urmăresc descrierea stării surprinse de corpus, fără considerații normative).

- **Tehnici formale şi metode de analiză în structuralism**

a) ***distribuția*** – se referă la totalitatea contextelor (sau a vecinătăților) în care o unitate lingvistică este susceptibilă să apară într-o limbă (rezultatul este un inventar de invariante, vezi în fonologie reducția variantelor);
b) ***substituția*** – operează în plan paradigmatic şi constă în înlocuirea într-un context păstrat constant a câte unui element;
c) ***contextul diagnostic*** – reprezintă contextul lingvistic în care apariția unui element este unic determinată, contextul neadmițând decât ocurența unui singur element sau a unei anumite clase de elemente[1].

Toate aceste tehnici stau la baza unor **metode** cu largi posibilități de aplicare şi cuprindere:

- ***analiza în constituenți imediați*** (segmentarea succesivă);
- ***analiza distributivă*** (prin context diagnostic)
- ***analiza semică*** (componențială).

- **Şcolile structuraliste**

[1] Vezi şi Z. Harris, şcoala americană.

Acestea se subordonează *curentului european*, al cărui fondator este **Ferdinand de Saussure** (vezi supra, cap. V), şi *curentului american* (şcoala structuralistă americană se mai numeşte şi *distribuționalism* sau *descriptivism*), al cărui părinte este considerat **Leonard Bloomfield** (ibidem). Cele două şcoli au elemente principiale şi metodologice în comun, dar sunt aproape ireconciliabile sub aspectul modului de a privi *semnificația*, de aici decurgând toate diferențierile majore. Pentru descriptivismul american, semnificația este exterioară lingvisticii (orientarea inițială fiind *behavioristă*, adică bazată pe psihologia comportamentală); semnul lingvistic este o *entitate monoplană*, morfologia şi sintaxa fiind înțelese ca prelungiri ale fonologiei. Pentru structuralismul european, semnul lingvistic este o *entitate biplană* (constituită din unitatea dintre *semnificant* şi *semnificat*), de unde rezultă că semnificația nu trebuie căutată în afara limbii.

- **Avantaje**

Avantajele metodei structuraliste sunt incontestabile, indiferent de şcoală. Acestea se pot rezuma astfel:

- posibilitatea analizei sistematice a unităților vizate;
- mutarea problemelor sensului, în ceea ce priveşte semantica, în sincronie.

- **Dezavantaje**

Principalele dezavantaje rezidă în terminologia neunitară (vezi şi supra) şi în caracterul minimal nu totdeauna evident al semului. Acesta este de multe ori interpretabil, ceea ce face ca formularea semelor să fie discutabilă din mai multe puncte de vedere (vezi infra, definirea semului şi a caracterului său minimal).

- **Unităţile analizei semantice de tip structural: *sem* (tipologia semelor după: Lyons, Rastier & Pottièr, A. J. Greimas), *semem*, *arhisemem*, *lexem*, *arhilexem*, *clasem*, *semantem*, *virtuem***

Sem este termenul preferat de semantica europeană; lingvistica americană preferă termenii *componentă*, *constituent*.

SEM

***Semul* este componentă a sensului unui cuvânt sau a unui lexem, considerată *trăsătură semantic distinctivă* sau pertinentă (prin analogie cu analiza fonologică).**

***Semul* se constituie în *unitate minimală de semnificaţie*, care este nonsusceptibilă de realizare independentă şi care se manifestă numai într-o configuraţie semantică (sau într-un semem), al cărui element constitutiv este. Valoarea sa distinctivă se stabileşte relativ la un ansamblu dat de lexeme.**

Aşadar, condiția de a fi minimal (vezi supra despre caracterul discutabil al formulării semelor) apare numai în relația dintre sensurile unei clase lexico-semantice (paradigmatice) date, în interiorul căreia pot apărea diferențe între seme. De exemplu, clasa {*a privi*, *a scruta*, *a contempla*...} este caracterizată de semul (semele) comun(e) /activitate senzorială vizuală/. Este discutabil caracterul minimal al acestei formulări, căci fiecare unitate este susceptibilă de decompozare: cf., /activitate/ + /volitivă/...

Formularea unitară, deşi complexă, este însă convenabilă pentru că reuneşte clar termenii într-o singură clasă şi evidențiază, prin opoziție semică, şi alte clase (vs /activitate senzorială auditivă/, pentru clasa {*a auzi, a asculta*...}).

Prin urmare, procedura delimitării şi formulării semelor se bazează pe comparația sensurilor din clasa semantică dată (câmp lexical, paradigmă lexico-semantică de tip antonimie, sinonimie etc.) şi este o construcție metalingvistică realizabilă prin *comutare* (substituție de seme care pune în relief corelația în planul expresiei).

Spre ilustrarea acestui aspect, iată, de exemplu, formula semică a adjectivului *CALD*: /caracteristică/, /(referitoare la) temperatură/, /apreciere în plus/, /grad nedeterminat/. Substituind ultimul sem cu semul /grad foarte mare/, apare o modificare în planul expresiei reprezentată de adjectivul *FIERBINTE*. Sau, dacă se substituie semul /apreciere în plus/ cu /apreciere în minus/, se ajunge la lexemul *RECE* şi se stabilesc totodată şi lexemele care pot apărea alternativ într-un context comun: de pildă, *supă* ***caldă*** /vs/ *supă* ***rece***, dar nu şi *supă* ***fierbinte*** /vs/ *supă* ***rece***.

- **Tipologia semelor**

Tipologia semelor[1] se diversifică în funcție de perspectiva urmărită şi de elementele atrase în clasificarea respectivă.

[1] Exemplificăm aici principalele clasificări ale semelor, diferențele față de multiplele clasificări existente în cercetarea actuală fiind doar de nuanță.

CLASIFICAREA I (după **John Lyons**):

1. ***seme lexicale* sau *de categorizare gramaticală*** (preluate ca atare din definiția lexicografică, adică formulări tip dicționar): /caracteristică/, /activitate/, /care.../, /privitor(toare) la.../, /asemănător(toare) cu.../;

EXEMPLU
În cazul lui *agil*: /care se mişcă uşor, repede/. Sau, în cazul lui *afectiv* – /privitor la afect (sau la sentimente)/; ori al adjectivului *cald* – /privitor la temperatură/ etc.

2. ***seme semantice* sau *de substanță***: a) ***descriptive*** (/(activitate) vizuală/, /(obiect) de un anumit tip/...) şi b) ***scalare* sau *graduale*** (privind gradul de manifestare a unei însuşiri.

EXEMPLU
Adjectivul *gălbui*, care aparţine subansamblului de tip lexico-semantic al culorilor, este caracterizat – faţă de *galben* – printr-un sem scalar de tipul /grad inferior/ sau /aproximare în minus/).

CLASIFICAREA A II-A (după **François Rastier & Benjamin Pottièr**):

1. ***seme inerente*** – de natură strict semantică, care definesc tipul sau sunt atribute cu valoare tipică;

EXEMPLU
Atributul /culoare/ al lui *corb* are ca valoare tipică semul inerent /negru/ sau, pentru *cal*, se delimitează următoarele seme inerente:/animat/, /nonuman/, /patruped/.

2. ***seme aferente*** – taxemului[1] //*bărbat*, *femeie*// i se asociază taxemul //*forță*, *slăbiciune*//, constituit din seme aferente;

EXEMPLU
Semul /peiorativ/ aferent al lui *corb* va fi actualizat în contextul „un corb de rău augur”.

3. ***seme generice*** – elemente ale clasemului (vezi mai jos definiția clasemului);

4. ***seme specifice*** – elemente ale semantemului (v. mai jos definiția semantemului).

[1] Termen din semantica modernă, care desemnează un cuplu de unități lexicale.

CLASIFICAREA A III-A (după **Algirdas Julien Greimas**):

1. ***seme nucleare*** – elemente de semnificație care se păstrează indiferent de context (cum ar fi semele lexicale sau cele inerente);

2. ***seme contextuale*** – definite prin intermediul gramaticii generative (unde se mai numesc şi ***seme selective***) ca seme cu dublă natură, *semantică* şi *sintactică*.

EXEMPLU
Verbul *a admira* cere un subiect /animat, uman/ sau *a azvârli* care operează o selecţie atât în privinţa subiectului, cât şi în cea a obiectului (subiect /animat/, dar obiect /nonanimat/, /concret/ sau /abstract/).

Alte unități ale analizei semantice de tip structural sunt: sememul, arhisememul, lexemul, arhilexemul, clasemul, semantemul, virtuemul.

SEMEM
***Sememul* reprezintă reuniunea tuturor semelor care caracterizează o unitate lexicală.**

În afara semelor lexicale şi semantice, în formula semică a unui cuvânt sau a unui lexem mai apar şi aşa-numitele (de către unii cercetători) ***seme reziduale***. Acestea diferențiază o unitate de alta, marchează sensul aparte pe care îl ia o unitate într-un anume context.

ARHISEMEM

***Arhisememul* (calc după *arhifonem*) este unitatea care defineşte semnificatul comun unor paradigme sau unor ansambluri de cuvinte.**

Altfel spus, *arhisememul* este *reuniunea sau intersecția tuturor sememelor dintr-un ansamblu lexical.*

EXEMPLU

Arhisememul /obiect/ + /pentru a se aşeza/ + /pentru o singură persoană/ defineşte clasa *scaun*, *fotoliu*, *taburet* etc.

Pentru a se individualiza, fiecare termen al clasei respective adaugă la arhisemem semul specific (diferenţiator): arhisememul de mai sus + semul /cu braţe/ desemnează termenul *fotoliu*; acelaşi arhisemem + semele /fără spătar, fără braţe/ desemnează termenul *taburet* ş.a.m.d. Aşadar, *arhisememul* este *un ansamblu de trăsături pertinente care subzistă în caz de neutralizare.*

LEXEM

Lexemul* este *cuvântul contextualizat* (deci se defineşte ca termen nonambiguu, prin opoziţie cu *cuvânt*). Lexemul este *o sumă de seme (semem) asociată cu un complex sonor*. Prin urmare, spre deosebire de cuvânt, care aparţine numai limbii naturale date, *lexemul aparține atât limbajului-obiect (limbii naturale date), cât şi metalimbii.

Lexemul apare, de pildă, în analiza contextuală pentru dezambiguizarea polisemiei unui cuvânt. Numai cuvântul poate fi *polisemantic* (cf. calorifer *cald* / primire *caldă*), lexemul este *monosemantic*.

ARHILEXEM

***Arhilexemul* este ansamblul de seme comune diverselor unităţi din aceeaşi paradigmă lexicală, ansamblu care se asociază cu un semnificant constant dintr-o limbă dată. Cu alte cuvinte, este arhisememul care are o formă sintetică şi nonperifrastică (se exprimă printr-un singur cuvânt).**

De aici, decurg diferenţele de lexicalizare între limbi, uneori, neputându-se reda într-o anumită limbă forma conţinutului printr-un singur cuvânt (cum se va vedea că se întâmplă în română, din exemplul care urmează).

EXEMPLU

Cuvintele fr. *siège* şi sp. *asiento* (care nu se pot lexicaliza în română, cf. *aşezătoare, pot fi redate numai perifrastic: /obiect, loc pentru a se aşeza/) sunt arhilexeme pentru fr. *chaise*, sp. *silla*, rom. *scaun* sau pentru fr. *tabouret*, sp. *tabureto*, rom. *taburet*, dar şi pentru fr. *fauteuil*, sp. *sillon*, rom. *fotoliu*.

Uneori, arhilexemul este echivalent cu **hiperonimul** (termen supraordonat unor sensuri ale cuvintelor **hiponime**:

animal este hiperonim pentru hiponimele *cal*, *pisică* etc.).

CLASEM

***Clasemul* reprezintă ansamblul semelor generice şi este componenta sememului prin care se indică apartenenţa la o clasă semantică mai largă.**

EXEMPLU

După B. Pottièr, care a introdus termenul, cuvântul *dulap* are clasemul /mobilă/, iar clasemul /culoare/ corespunde cuvintelor: fr. *rouge*, fr. *pourpre*, rom. *roşu*, rom. *purpuriu* etc.

După A. J. Greimas, *clasemul* reuneşte seme contextuale combinate cu semele de bază: sintagma *leul rage* are clasemul /animal/, pe când o sintagmă de tipul **băiatul rage de durere* este exclusă de clasemul /uman/.

SEMANTEM

***Semantemul*, pentru B. Pottièr, este unul din elementele componente ale sememului, care constituie *ansamblul semelor specifice* ale unităţii considerate.**

EXEMPLU

Pentru *scaun*, semantemul va cuprinde trăsăturile specifice care îl diferenţiază de celelalte unităţi ale paradigmei „scaunelor": /cu spătar/, /fără braţe/.

VIRTUEM

***Virtuemul*, termen introdus tot de B. Pottièr şi utilizat numai de unii autori, desemnează *semele descriptive* (vezi clasificarea I), considerate *ca simple posibilități*. Virtuemul mai poate fi definit ca *ansamblul semelor conotative* şi este condiţionat de factori variabili ai comunicării, în raport cu experienţa socio-culturală a interlocutorilor.**

EXEMPLU

Lexemul *roşu* are virtuemul /pericol/, care nu se actualizează însă decât în anumite contexte (ca fiind una din culorile semaforului, de pildă).

Conotațiile exprimate prin virtueme pot fi:

a) ***spontane*** − atunci când, de exemplu, un număr evocă un concept: numărul 13 poate actualiza conotația ocazională (virtuemul) /ghinion/;
b) ***contextuale*** − în enunțul marcat ironic „Un hoț *a vizitat* muzeul X", cuvântul evidențiat are semul virtuemic /cu intenția de furt/, ceea ce duce la sinonimia contextuală a cuvântului cu *a fura*;
c) ***analogice*** − conotații virtuemice stabilite socio-cultural prin comparație: *mai alb ca zăpada, lung ca un stâlp de telegraf* etc.

Virtuemul nu trebuie confundat cu conotația însăşi, care caracterizează semnul în ansamblul lui, pentru că virtuemul redă *particularitățile ocazionale* ale referentului. Aşa, de pildă,

într-o anumită epocă (cea modernă), „scaunele” pot avea noi forme – pot avea trei picioare, un singur picior, un suport circular etc., ceea ce face ca semul /cu patru picioare/ al referentului *scaun* să nu mai fie pertinent în anumite contexte.

REPERE BIBLIOGRAFICE

*** – *Dicționar general de științe. Științe ale limbii*, Ed. Științifică, Bucureşti, 1997

Ionescu, Emil – *Manual de lingvistică generală*, ed. a II-a revizuită, Ed. All, Bucureşti, 1997

Manoliu Manea, Maria – *Structuralismul lingvistic*, EDP, Bucureşti, 1973

VII. Analiza lexicală-paradigmatică – un model de analiză semantică

REZUMAT

Lingvistica românească a reuşit încă de la începuturile modernizării ei să se sincronizeze cu cercetările europene. Şi este constantă în această direcție. Din domeniul semanticii moderne româneşti se detaşează – prin contribuția adusă la descrierea sistematică a sensurilor cuvintelor (descriere cu o componentă originală substanțială) şi, nu în ultimul rând, prin claritatea deosebită a expunerii – lucrarea *Modele de structurare semantică. Cu aplicații la limba română* (op. cit.), semnată de Angela Bidu-Vrănceanu şi Narcisa Forăscu. Prezentăm aici această lucrare şi ca pretext pentru ilustrarea principalelor unități de analiză semantică descrise în capitolul anterior. Aceste unități se regăsesc în etapele analizei lexicale-paradigmatice propuse de cele două autoare. În scopul sublinierii şi înțelegerii importanței unor asemenea demersuri pentru semantica modernă, am preluat şi câteva exemple din partea aplicativă a lucrării.

Analiza lexicală-paradigmatică a fost elaborată la noi de Angela Bidu-Vrănceanu şi Narcisa Forăscu[1] şi se încadrează în modalitățile de cercetare şi analiză specifice **semanticii lexicale-paradigmatice**. În conformitate cu această încadrare generală teoretică, „obiectul principal de cercetare va fi *sensul cuvintelor*, spre deosebire de **semantica sintactică**

[1] În *Modele de structurare semantică (Cu aplicații la limba română)*, op. cit.

(care cercetează sensul enunțurilor cu ajutorul unor auxiliare metodologice aparținând transformaționalismului, logicii sau altor ştiințe", precizează autoarele[1].

Maniera de cercetare însă *nu se suprapune* nici uneia din cele practicate de principalii reprezentanți ai acestui tip de semantică (Eugen Coşeriu, Benjamin Pottièr, Algirdas Julien Greimas, George Mounin, Horst Geckeler). Metodologic vorbind, maniera adoptată este una *structuralistă în sens larg*, dar scopul acestei analize este acela de a evidenția *relațiile de sens dintre cuvinte*. Aceasta înseamnă că analiza de acest tip este benefică în ceea ce priveşte descrierea sistematică (şi, implicit, mai nuanțată) a anumitor *niveluri semantice* (polisemia, sinonimia, antonimia şi câmpurile lexico-semantice[2]).

Gruparea unităților lexicale în *clase*, pentru care autoarele preferă termenul *paradigme*, este o *operație fundamentală*, căci studiul relațiilor care se stabilesc între sensurile cuvintelor implică organizarea unităților.

Rezultatele obținute vor fi: „organizarea vocabularului, sistematizarea faptelor de vocabular, pentru o mai bună cunoaştere, descriere şi utilizare a lui"[3].

Principiile metodologice fiind descrise (în linii generale), nu ne rămâne decât să precizăm **unitățile şi etapele** analizei

[1] ibidem, p. 8-9

[2] Analiza nu se aplică la *omonimie* şi *paronimie*, acestea fiind niveluri semantice care nu comportă probleme majore în descriere (omonimia este, oricum, abordată indirect la analiza polisemiei, nivel care, într-o primă etapă, necesită dezambiguizarea eventualei omonimii în care intră cuvântul supus analizei).

[3] *Modele de structurare semantică…*, op. cit., p. 13.

lexicale-paradigmatice. În ceea ce priveşte *unităţile*, capitolul anterior din această lucrare oferă tot materialul explicativ, căci analiza lexicală-paradigmatică utilizează, cu exact aceleaşi accepţii, următoarele unităţi deja descrise: *sem*, *semem*, *lexem*, *cuvânt*.

Principala (şi prima, de regulă, în ordinea operaţiilor) etapă este **analiza componenţială** sau **semică**. Procedeul de bază în această analiză este *comutarea* (realizată prin *substituţie*; vezi mai sus, la descrierea *semului*, înlocuirea semelor care duce la un nou complex sonor). Rezultatul analizei este acela de *stabilire a identităţilor* şi, în special, a *opoziţiilor de conţinut* (a diferenţelor semantice) între unităţile lexicale. În vederea aplicării acestei analize, trebuie satisfăcută o condiţie: *principiul proprietăţilor comune*, adică stabilirea *semelor comune* (1) pentru unităţile reunite într-o aceeaşi paradigmă lexico-semantică. Pasul următor este constituit de stabilirea *diferenţelor semantice* (2), acestea manifestându-se prin *seme variabile* sau *distinctive* (care se prezintă diferit de la un nivel semantic la altul). A treia condiţie decurge din primele două: termenii reuniţi într-o clasă în felul descris se vor afla într-o *relaţie paradigmatică*, de tipul „sau... sau”, prin urmare *excluzându-se din acelaşi context* (3). Vor apărea astfel „diferenţe sub aspectul *complexităţii*, *diversificării* (4) şi *subordonării* (5) *claselor paradigmatice*, ceea ce constituie *criterii suplimentare* de interpretare a lor.”[1].

A doua etapă este aceea a **analizei contextuale** (**sintagmatică**). Prin studiul contextelor *se poate verifica identitatea sau nonidentitatea de sens a două unităţi* (sau

[1] op. cit., p. 23

proba funcțională; vezi mai sus, la descrierea *semului*, exemplul prin care se pune în evidență nonidentitatea funcțională a lui FIERBINTE în raport cu RECE, acesta din urmă fiind opus lui CALD). Astfel se determină *compatibilitățile şi incompatibilitățile combinatorii* ale unităților lexicale; altfel spus, *contextele comune* şi *restricțiile contextuale* (foarte importante la nivelul *vorbirii*). Analiza contextuală este realizată de cele două autoare prin decelarea a două perspective:

a. una *preliminară*, „dar aplicată consecvent şi unitar”[1] tuturor nivelurilor semantice analizate şi care constă în dezambiguizarea contextuală (nu numai semantică) a lexemelor (deosebit de importantă în cazul cuvintelor polisemantice);
b. alta *ulterioară analizei semice*, concepută *ca o rafinare a acesteia*.

Pentru a), spre exemplificare (preluăm, evident, un exemplu dat de autoare), analiza *adjectivelor*, condiționate gramatical de prezența unui alt termen, presupune încadrarea cuvântului într-o anumită clasă paradigmatică pentru actualizarea unui anumit sens. ÎNALT se grupează în aceeaşi clasă cu SCUND, MIC, PITIC şi alți termeni, pe baza trăsăturii /extensiune verticală/ rezultată din contexte ca *om ÎNALT*, *munte ÎNALT* etc. Contexte de tipul *sunet ÎNALT*, *voce ÎNALTĂ* dictează însă încadrarea adjectivului în discuție în aceeaşi clasă semantică cu ASCUȚIT, GRAV, JOS.

Pentru b), care vizează rafinarea (detalierea), se face precizarea că „*are o pondere mai mare* în ce priveşte *polisemia* şi *sinonimia* şi limitată sau mai mică în cazul *antonimiei* şi

[1] ibidem, p. 31

câmpurilor lexico-semantice"[1]. Studiul *distanței contextuale* dintre sinonime este unul dintre aspectele interesante ale acestei analize (vezi acelaşi exemplu referitor la *cald*, *fierbinte*).

Analiza stilistică este cea de a treia etapă şi, ca şi cea contextuală, reprezintă o posibilitate de actualizare semantică şi este subordonată celei semice. Prin analiză stilistică se va înțelege o analiză stilistică restrânsă, cu implicații strict lingvistice, şi nu analiza specifică disciplinei numite *Stilistică*. Această etapă de analiză figurează, pentru unitatea lucrării celor două autoare, la toate nivelurile semantice, dar „ea este cu adevărat interesantă şi utilă numai la *polisemie* şi *sinonimie* (dar, şi aici, din perspective diferite)"[2].

În cazul *polisemiei*, „organizarea sensurilor în conținutul unui cuvânt este urmarea marcării lui stilistice şi a unui anumit raport între sensurile denotative şi cele conotative"[3].

În cazul *sinonimelor*, rezultatele analizei stilistice sunt remarcabile, căci se pune astfel în valoare identitatea sau non-identitatea lor *funcțioanlă*, pe de o parte, şi modul în care sunt capabile să funcționeze ca variante în anumite condiții, pe de altă parte. Dat fiind că demonstrarea oricăror valențe stilistice se face prin intermediul unui context, analiza stilistică apare ca dependentă de cea contextuală (prin utilizarea contextului ca variantă funcțional-stilistică).

Avantajele analizei lexicale-paradigmatice sunt, aşadar, incontestabile în ceea ce priveşte descrierea nivelurilor semantice. Pe de altă parte, lucrarea prezintă în finalul ei şi

[1] ibidem, p. 33
[2] op. cit., p. 35
[3] ibidem

un capitol, intitulat *Modelarea matematică*, în care se exploatează metodele şi instrumentele specifice matematicii în vederea studiului relațiilor dintre sensurile cuvintelor grupate în clase paradigmatice.

În încheiere, selectăm un exemplu de analiză din capitolul de aplicații al lucrării. Exemplul se referă la importanța contextului ca auxiliar în interpretarea semantică.

„În anumite combinații contextuale, unele lexeme realizează sensuri speciale, exprimând valori marcate de trăsături semantice nedetectabile la nivelul analizei paradigmatice.

Astfel, NEMULȚUMIRE, termenul cel mai neutru din paradigma lexemelor care denumesc sentimente are, în contextul care urmează, datorită determinantului, şi ideea de „protestatar, manifestat":

> „(De Gaulle... După câtva timp se retrage, totuşi, de la putere). Contractul lui cu Franța se încheiase pe acest fond de NEMULȚUMIRE *furioasă* a nepoților care vor altceva", ES, J: 102[1].

Termenul SEVERITATE, combinat cu adjectivul *afectuoasă* realizează un sens diferit de cel indicat de DEX „care judecă şi pedepseşte fără indulgență". Adjectivul, caracterizat prin trăsătura /afectiv-simpatetic/, modifică oarecum sensul substantivului prin adăugarea acestui sem în exemplul:

> „Bucuria doamnei Giroud este de a se judeca pe sine şi, prin sine, pe alții, cu o SEVERITATE *afectuoasă*", ES, J: 136.

[1] Simion, Eugen (1979) *Timpul trăirii, timpul mărturisirii, Jurnal parizian*, Editura Cartea Românească, Bucureşti.

Adjectivul APRINS din contextul care urmează realizează, datorită combinației, un sens abstract, marcat prin trăsătura /(surescitare) psiho-intelectuală /, păstrându-şi din sensul propriu marca gradual /grad maxim/:

„*Creierii* APRINŞI *de alcool* ai directorului lucrau încet", IMA, T: 38[1].

Termenul BUCURIE, nemarcat la nivelul sistemului sub aspectul trăsăturii /exteriorizare/, primeşte în contextul citat mai jos acest sem, rezultat din combinația cu *transfigurate* şi cu *extaz*:

„... prin fața ochilor i se perindau sute de chipuri necunoscute, *transfigurate de* BUCURIE *şi extaz*", IMA, T: 12.

Aceeaşi observație este valabilă pentru lexemele din exemplele:

„... *radiind de* FERICIRE", ST, P: 186[2].

„Ea însă ieşi din baie, luptându-se parcă din răsputeri cu *un surâs de* FERICIRE care parcă îi strâmba chipul acum demachiat", MP, MS: 100[3].

„... o auzea cum îşi freacă degetul mare de speteaza scaunului şi şi-o închipuia *radiind de* BUCURIE", ST, P: 12.

„Ca să scap de ADMIRAȚIA *mulțimii a trebuit să fug*", ST,

[1] Almăjan, Ion, Marin (1980) *Tornada*, roman, Editura Eminescu, Bucureşti.
[2] Titel, Sorin (1977) *Pasărea şi umbra*, roman, Editura Eminescu, Bucureşti.
[3] Preda, Marin (1972) *Marele singuratic*, roman, Editura Cartea Românească, Bucureşti.

P: 188.

„... *pe chip îi apăru o expresie de* CHIN care parcă n-avea nici o legătură cu lacrimile care îi curgeau şiroaie", MP, MS : 100.

„... de câte ori întreba, această *expresie de* MÂHNIRE fără leac dispărea", MP, MS : 98.

În contextele de mai jos, lexemele marcate paradigmatic printr-o anumită trăsătură graduală /grad nedeterminat/, pentru SLAB, şi /grad maxim/, pentru NEFERICIT, realizează, datorită contextului, alte seme graduale:

„... *încovrigat de* SLAB ce era", ST, P : 166.

„Şi în sfârşit a înțeles şi ea că *nu e chiar atât de* NEFERICITĂ, că o iubesc şi eu ca la început", MP, MS: 77."

REPERE BIBLIOGRAFICE

Bidu-Vrănceanu, Angela; Forăscu, Narcisa – *Modele de structurare semantică (Cu aplicații la limba română)*, Ed. Facla, Timişoara, 1984

ANEXA 1
Rezolvarea aplicaţiilor propuse

Cap. I. Sintagmele date pot fi interpretate semantic astfel: *drum ocolit* [de către cineva]/[care ocoleşte], *oribilul cotidian* [ziar]/[de zi cu zi, zilnic, obişnuit], *criza continuă* [permanentă]/[se menține] – de unde rezultă modificarea statutului morfosintactic al unităților sintagmatice.

Cap. IV. Direcția principală a modificării este lărgirea de sens, concomitentă cu o direcție secundară, aceea a deprecierii de sens. Tropul implicat este metafora.

TESTE DE SINTEZĂ

TEST 1

DATE

Se dau următoarele cazuri de modificare semantică:

- verbul ***a înțărca*** (*în* + *țarc*; *țarc* < alb. *čark*, gr. *tsárkos*) însemna la origine „a închide mieii în țarc pentru a-i dezobişnui de supt”; azi, mai înseamnă „a înceta alăptarea sugarilor”, „a dezobişnui, a dezvăța, a lipsi pe cineva de ceva” şi intră în expresia *l-**a înțărcat** dracul* (despre cineva foarte şiret);

- substantivul ***suflet*** (< lat. **suflitus* < *sufflare*) păstrează în nenumărate expresii sensul originar de „suflare, respirație”, însă, aproape în toate, există o conotație secundară. Sensul general este acela de „esență a personalității umane”. Cuvântul mai este reperat şi într-un context ca *sat de o mie de **suflete***.

CERINȚĂ

Să se precizeze, pentru fiecare caz, pe ce direcție şi/sau prin ce trop s-a produs evoluția semantică descrisă.

TEST 2

Răspundeţi cerinţelor de mai jos, bifând în grila de la sfârşitul testului soluţia corectă.
Grila este concepută ca având în mod obligatoriu, pentru fiecare subiect, o singură soluție corectă.

1. Semantica *lingvistică* este cu precădere:
   a) aplicativă;
   b) descriptivă;
   c) normativă.

2. *Lexematica*, *mezo-*, *macrosemantica* şi *studiul izotopiilor* sunt direcții de cercetare înscrise în:
   a) semantica lexicală paradigmatică;
   b) semantica lexicală diacronică;
   c) semantica argumentativă.

3. Cu studiul *sinonimiei sintactice*, al *omonimiei* sau *ambiguității sintactice*, al *varietății semnificaților lexicali* şi al *funcțiilor sintactice* asociate lor se ocupă:
   a) semantica logică;
   b) semantica sintactică;
   c) combinatoria semantică.

4. Inventarul de *roluri (cazuri) semantice* suficient, după Fillmore, pentru explicarea unui mare număr de fenomene din sfera semanticii ar putea conține:
   a) mai puțin de 10 cazuri;
   b) 15 cazuri;
   c) minimum 20 de cazuri.

5. Teoria *inneistă* aparține lui:

a) Leonard Bloomfield;
b) Jean Piaget;
c) Noam Chomsky.

6. Teoria *inneistă* se bazează pe:
a) recunoaşterea exclusivă a universaliilor relative;
b) recunoaşterea unei facultăți genetice a limbii;
c) recunoaşterea unei scheme comportamentale dobândite.

7. Descrierea sensului unui cuvânt în *semantica argumentativă* se realizează prin:
a) izolarea unității supuse analizei;
b) depistarea valorii de „agent”/”acțiune” a unității analizate şi a sinonimiei sintactice potențiale;
c) prin posibilitățile unității analizate, inclusă într-un enunț, de a se lega de alte enunțuri.

8. Promotorul *semanticii narative* este:
a) Charles Fillmore;
b) Oswald Ducrot;
c) A. J. Greimas.

9. Semnificația se defineşte ca *raport între semne şi operații mentale* în semantica:
a) cognitivă;
b) psihologică;
c) logică.

10. Transformarea *propozițiilor ştiințifice* în *propoziții echivalente* (susceptibile de a fi supuse controlului lumii gnoseologice) reprezintă obiectul semanticii:
a) filozofice;
b) logice;
c) cognitive.

11. Teza care priveşte limba ca *activitate*, nu ca *produs finit*, aparține lui:

a) Franz Bopp;
b) A. A. Potebnea;
c) W. von Humboldt.

12. *Şcoala de la Leipzig* (neogramaticii) s-a declarat:
a) adepta teoriei involuției limbilor în faza postflexionară;
b) adepta antipozitivismului lingvistic crocean;
c) împotriva organicismului şi susținătoarea principiului legilor fonetice.

13. Teza humboldtiană a *dualității limbii* se referă la conceptele:
a) intensiune, extensiune;
b) formă internă, formă externă;
c) formă, substanță.

14. Teza *mutabilității / imutabilității semnului lingvistic* aparține lui:
a) J. Trier;
b) L. Hjelmslev;
c) F. de Saussure.

15. Lingvistul care a invocat, în vederea explicării schimbărilor semantice, *cauze de ordin sociolingvistic* a fost:
a) Michel Bréal;
b) Hans Sperber;
c) Antoine Meillet.

16. Lingvistul care a introdus *uitarea sensului originar*, ca nou factor în explicarea schimbărilor de sens, a fost:
a) Michel Bréal;
b) Lazăr Şăineanu;
c) Hans Sperber.

17. Expresia *mitrailleuse d'enfants*, în care este evidentă modificarea de sens a primei unități, se explică, după H. Sperber, prin:
a) forță emoțională;
b) factori sociolingvistici, depreciere de sens;

c) repercusiuni lingvistice ale unui aspect psihopatologic.

18. Direcțiile pe care se produc schimbările de sens, după H. Sperber, sunt:
a) expansiunea şi magnetismul;
b) imitația şi creația;
c) înnobilarea şi degradarea.

19. Cuvântul *mitocan* s-a format prin sufixare cu bază slavă: *mitoc* (var. *metoc*, *metoh* < (sl.) *metohŭ*) + suf. *-an* şi însemna „locuitor al unui mitoc (anexă a unei mănăstiri, destinată găzduirii)”, mai apoi şi „locuitor al unei periferii”. La sensul de azi al cuvântului s-a ajuns prin:
a) restrângere de sens şi metaforă;
b) lărgire de sens şi sinecdocă;
c) degradare de sens şi metaforă.

20. Indicați seria în care se află semul *inerent* pentru *lebădă*:
a) /animat/, /nonuman/, /pasăre (acvatică)/;
b) /animat/, /nonuman/, /pasăre albă/;
c) /animat/, /nonuman/, /pasăre grațioasă/.

21. Lingvistul care a depăşit perspectiva *atomistă*, printr-o orientare *contextualizantă*, este:
a) Jost Trier;
b) Benjamin Pottiér;
c) François Rastier.

22. Conceptul *valoare lingvistică*, aparținând lui F. de Saussure, se defineşte ca fiind:
a) orice entitate care poate fi schimbată numai pe entități similare;

b) orice entitate care îşi evidenţiază valoarea prin comparaţie cu entităţi diferite;
c) orice entitate care poate fi schimbată pe o entitate de altă natură şi comparată cu alte unităţi de aceeaşi natură.

23. Principiile *ordinii* şi al *asociaţiei sintagmatice*:
a) se conjugă în virtutea simultaneităţii lor funcţionale;
b) se află în raport exclusiv consecutiv;
c) nu se află în relaţie de dependenţă unilaterală sau biunivocă.

24. Conceptul *constelaţie lingvistică* aparţine lui:
a) Louis Hjelmslev;
b) Edward Sapir;
c) Ferdinand de Saussure.

25. Semul, ca *unitate minimală de semnificaţie* în semantica structurală, este:
a) trăsătură semantic distinctivă autonomă;
b) trăsătură semantic distinctivă care se manifestă obligatoriu într-un semem, dar fără raportare la o paradigmă;
c) trăsătură semantic pertinentă nonsusceptibilă de realizare independentă, valoarea sa distinctivă stabilindu-se numai relativ la un ansamblu dat de lexeme.

26. Semele *descriptive* şi cele *scalare* intră în categoria semelor:
a) lexicale sau nucleare;
b) semantice sau de substanţă;
c) contextuale sau selective.

27. *Arhilexemul* este:
   a) ansamblul lexemelor care au un număr de seme comune;
   b) cuvântul contextualizat (aparținând deci atât limbajului-obiect, cât şi metalimbajului);
   c) ansamblu de seme comune diverselor unități dintr-o paradigmă asociat cu un semnificant constant dintr-o limbă dată.

28. La utilizarea formei subliniate în enunțul *Firma a a fost apreciată pentru comercializarea de mărfuri <u>inextricabile</u>* s-a ajuns prin:
   a) atracție paronimică;
   b) accident semantic;
   c) etimologie populară.

29. În enunțul: *Mâine e <u>marți</u> şi mai e şi 13!*, cuvântul subliniat este caracterizat de o *conotație virtuemică contextuală* dată de:
   a) asocierea cu numărul *13*;
   b) semnul [!];
   c) întregul enunț.

30. Componenta semantică a teoriei lingvistice *transformaționale* presupune:
   a) un lexicon şi analiza componențială a formativelor acestuia;
   b) operații logice şi clasificarea enunțurilor după valoarea de adevăr;
   c) un lexicon şi un tip de reguli.

31. Enunțul *Căprarul fluieră de zor* este:
   a) semantic normal;
   b) semantic parafrastic;
   c) semantic ambiguu.

32. Enunțul *Fătălăii sunt indivizi cu caractere specifice ambelor sexe* este:
   a) metalingvistic;

b) analitic;
c) sintetic.

33. Enunțul *E prea cald în camera asta* este, din perspectiva semanticii transformaționale:
a) ambiguu;
b) sintetic;
c) analitic.

34. Se dau enunțurile:
1) *Sentimentele mele sunt o ruină*; 2) *Mi-a ieşit în cale cu găleata plină*; 3) *Tremură ca frunza*. În aceste enunțuri se actualizează, în ordine, conotațiile virtuemice:
a) 1 – spontană,
2 – contextuală,
3 – analogică;
b) 1 – contextuală,
2 – spontană,
3 – analogică;
c) 1 – contextuală,
2 – contextuală,
3 – spontană.

35. În enunțul *Creierii aprinşi de alcool ai directorului lucrau încet*, cuvântul subliniat este folosit în sens:
a) conotativ virtuemic;
b) conotativ general;
c) denotativ.

36. Clasemul cuvântului **om** include semele:
a) /mamifer/, /biped/, /uman/;
b) /mamifer/, /biped/, /reproducere sexuată/;
c) /mamifer/, /reproducere sexuată/, /rațional/.

37. Semantemul cuvântului **om** include semele:
a) /mamifer/, /biped/;
b) /mamifer/, /reproducere sexuată/;
c) /uman/, /rațional/.

38. Semele contextuale (după Greimas) ale cuvântului *(a) azvârli*, determinate prin enunțurile:
1. *Calul l-a azvârlit din şa*;
2. *Băiatul azvârle o piatră*;

3. *I-a azvârlit vorbe grele*;
4. *S-au azvârlit vorbe grele asupra lor*, sunt:
   a) 1. /(subiect) +animat/, /(obiect) +uman/;
      2. /(subiect) +uman/, /(obiect) –animat/;
      3. /(subiect) +uman/, /(obiect) –concret/;
      4. /(subiect) –concret/, /(obiect) +uman/;
   b) 1. /(subiect) +uman/, /(obiect) +animat/;
      2. /(subiect) +uman/, /(obiect) +uman/;
      3. /(subiect) +animat/, /(obiect) +uman/;
      4. /(subiect) +uman/, /(obiect) –concret/;
   c) 1. /(subiect) +animat/, /(obiect) +uman/;
      2. /(subiect) +uman/, /(obiect) +uman/;
      3. /(subiect) +uman/, /(obiect) –concret/;
      4. /(subiect) +uman/, /(obiect) –concret/.

39. Lexicalizarea arhisememului /obiect/ + /cu destinație practică precisă/ + /pentru amenajarea unui spațiu construit/ este:
   a) mobilă;
   b) decorațiuni;
   c) furnir.

40. Arhisememul este:
   a) suma semelor contextuale;
   b) reuniunea tuturor lexemelor unui ansamblu lexical;
   c) parte a sememului unui lexem care subzistă în caz de neutralizare.

41. În cadrul *descriptivismului american*, direcțiile *behavioristă* şi *mentalistă* sunt reprezentate (în ordine cronologică) de:
   a) Edward Sapir, Leonard Bloomfield;
   b) Leonard Bloomfield, Edward Sapir;
   c) R. A. Hall Jr., Edward Sapir.

42. Leonard Bloomfield explică mecanismul comunicării:
   a) prin relația dintre semne şi operațiile mentale;
   b) în termenii cuplului stimul-reacție;
   c) prin formalizarea logică a enunțurilor.

43. Cele trei *expediente ale semanticii*, după Bloomfield, sunt:
   a) definiția lexicografică, analiza în constituenți imediați, permutarea unităților dotate cu sens;
   b) definiția ostensivă, traducerea, contextul diagnostic;
   c) definiția lexicografică, definiția ostensivă, traducerea.

44. La Bloomfield, *semnificația* este dată de solidaritatea dintre:
   a) un semnificant şi un semnificat;
   b) un semem şi un taxem;
   c) un semem şi cel puțin un episemem.

45. Prin interesul arătat *efectului* generat asupra interlocutorului de o anumită *vorbire*, Leonard Bloomfield anticipează domeniul:
   a) semioticii;
   b) pragmaticii;
   c) etnolingvisticii.

GRILĂ DE REZOLVARE A TESTULUI 2

	A	B	C		A	B	C		A	B	C
1				16				31			
2				17				32			
3				18				33			
4				19				34			
5				20				35			
6				21				36			
7				22				37			
8				23				38			
9				24				39			
10				25				40			
11				26				41			
12				27				42			
13				28				43			
14				29				44			
15				30				45			

ANEXA 2
(TEXTE DE REFERINŢĂ)

W. von Humboldt – teza despre natura limbii

„Orice mod al percepției subiective a obiectelor trece cu necesitate în constituirea şi folosirea limbii. De fapt, cuvîntul se naşte din această percepție şi nu este o copie a obiectului în sine, ci a imaginii acestuia născută în sufletul nostru. Cum subiectivitatea este inevitabil amestecată în orice percepție obiectivă, se poate considera, independent de limbă, că orice individualitate umană este un punct de vedere propriu în ce priveşte viziunea despre lume. Dar ea devine şi mai mult prin limbă, căci la rîndul său cuvîntul devine el însuşi un obiect în raport cu sufletul şi vine să aducă o particularitate suplimentară nouă care se distinge de subiect, în aşa măsură încît există de acum încolo trei lucruri: amprenta obiectului, felul în care ea este primită în subiect şi efectul pe care-l produce cuvîntul ca sunet lingvistic. Acest efect produs de cuvînt este cu necesitate dominat în fiecare limbă de o analogie constantă; şi cum, în fiecare națiune, o subiectivitate omogenă îşi exercită deja acțiunea sa asupra limbii, în fiecare limbă există o viziune particulară asupra lumii. Acest fel de a se exprima nu depăşeşte nicidecum măsura simplă a adevărului. Căci legătura între ele a tuturor părților limbii şi legătura între limbă în ansamblul ei şi națiune sînt atît de strînse, că, îndată ce această interacțiune a indicat o anumită direcție, rezultă cu necesitate o particularitate de ansamblu. De altfel, limba nu este numai viziune asupra lumii pentru că trebuie să fie proporțională universului – orice concept trebuind să fie sesizat de ea –, ci

şi pentru că numai această transformare pe care ea o operează asupra obiectelor permite spiritului să ajungă la intuiția acestei legături inseparabile de concept al lumii. Pe de altă parte, omul trăieşte în mod esențial împreună cu obiectele aşa cum i le aduce limba, şi, cum simțirea şi acțiunea depind la el de reprezentările sale, se poate spune că el trăieşte exclusiv în felul acesta. Prin acelaşi act care-l face pe om să țeasă limbajul său pornind de la sine însuşi el se amestecă în trama lui, şi fiecare limbă trasează în jurul națiunii căreia îi aparține un cerc din care nu se poate ieşi decît în măsura în care se intră în acelaşi timp în cercul altei limbi.

În realitate, limbajul este ceva ce trece mereu şi chiar în fiecare clipă. Chiar conservarea sa prin scris nu este niciodată o conservare completă, ci mereu modificată, care trebuie de fiecare dată să reînvie în vorbire. Limbajul însuşi nu este o operă (***Ergon***), ci o activitate (***Energeia***). Adevărata sa definiție nu poate deci să fie decît genetică. Căci el este efort fără încetare repetat al spiritului, de a face sunetul articulat în stare să exprime gîndirea. Luată în sens imediat şi strîmt, aceasta este definiția vorbirii; dar, în sens larg şi esențial, nu se poate – ca să zicem aşa – considera limba decît ca totalitate a acestei vorbiri. Căci în haosul dispersat de cuvinte şi de reguli pe care avem obişnuința de a-l numi limbă, nu există decît individualul produs de această vorbire, de altfel, niciodată în mod integral; ea pretinde la rîndul ei un nou travaliu pentru ca să fie identificat modul vorbirii vii şi ca să fie obținută o imagine conformă a limbii vii. Ceea ce este mai elevat şi mai fin nu se poate recunoaşte în aceste elemente separate şi nu poate fi perceput sau presimțit decît în lanțul discursului (ceea ce dovedeşte cu atît mai mult că limbajul se realizează în actul vorbirii). Numai acest discurs

trebuie considerat cu adevărat şi primordial. Disecția limbii în cuvinte şi reguli de întrebuințare nu e decît un artificiu mort de operații descriptive.

Faptul în sine de a califica limbile drept activitate a spiritului (***Energeia***) este o expresie perfect justă şi adecvată, pentru că ființa spiritului este act şi nu poate fi concepută decît ca atare. Analiza construirii limbii ne conduce ea însăşi să considerăm limba ca un procedeu operatoriu care utilizează anumite mijloace pentru a realiza anumite scopuri. Cum fiecare limbă este moştenitoarea generațiilor anterioare, această activitate a spiritului nu este creație pură, ci transformare. Or, această activitate este constantă şi uniformă, dacă lăsăm la o parte cîteva nuanțe. Ea are ca scop unic comprehensiunea. Această comprehensiune se realizează sub forma comprehensiunii reciproce, limbajul fiind legătura de comunicare."

(*Fragmente lingvistice* – traducere în limba română de Ştefan Augustin Doinaş, în „Secolul 20", nr. 325 – 327, p. 161 – 162)

Afanasii Afanasievici Potebnea

POEZIA. PROZA.
(fragment din *Gândirea şi limba*)

„Poezia este una din formele artei, iar legătura ei cu cuvîntul trebuie să stea mărturie despre trăsăturile comune ale limbii şi artei. Pentru a găsi aceste trăsături, vom începe prin a identifica momentele cuvîntului şi momentele operei de artă. Identificarea în sine poate să nu ne spună nimic, la început, în schimb, ea ne va facilita concluziile ulterioare.

În cuvînt distingem: *forma externă*, adică structura lui sonoră, *conținutul* obiectivat de această structură sonoră şi *forma internă* – sensul etimologic proxim al cuvîntului, modalitatea de expresie a conținutului. [...]

Cu aceleaşi fenomene ne întîlnim în opera de artă. Le putem găsi cu uşurință dacă facem următorul raționament: „aceasta este o statuie de *marmură* (forma externă), reprezentînd o femeie cu o sabie şi cu o balanță (forma internă) şi semnificînd justiția (conținutul)". Se pare că în opera de artă imaginea stabileşte cu conținutul un raport similar celui care există, în spațiul cuvîntului, între reprezentare şi noțiune. În loc de „conținut" al operei putem folosi o expresie mai obişnuită: „ideea" operei. În cazul de față considerăm că ideea şi conținutul sînt identice, întrucît calitatea şi relațiile dintre figurile reprezentate într-un tablou, caracterele unui roman ş.a.m.d. țin de imagine, de sensibilizarea conținutului iar nu de conținut. Prin conținutul tabloului sau al romanului înțelegem totalitatea ideilor servind ca bază imaginii în procesul de creație. [...]

Este greu să nu confundăm forma internă cu forma

externă, dacă ne gîndim că formă externă în statuie nu este blocul de marmură brută, ci marmura tăiată frumos, că forma externă într-un tablou nu sînt pînza şi culorile, ci suprafaţa colorată, însuşi tabloul. Aici ne poate ajuta comparaţia cu cuvîntul. Forma externă a cuvîntului nu este sunetul ca material, ci sunetul in-format de gîndire, acesta nefiind încă simbolul conţinutului. În perioadele tîrzii ale limbilor apar multe cuvinte în care conţinutul aderă nemijlocit la sunet; comparînd această stare a cuvintelor cu situaţia în care putem distinge clar în ele cele trei momente, observăm că în primul caz cuvintelor le lipseşte componenta „imaginii" şi că numai cazul al doilea permite o înţelegere care corespunde accepţiei de operă de artă sau de delectare estetică. Să presupunem că cineva ştie că lituanianul *baltas* înseamnă *bun* (şi *drag*, *blînd*); cuvîntul respectiv oferă ascultătorului o structură sonoră determinată şi un conţinut nu mai puţin determinat, dar sensul estetic al acestui cuvînt nu este dat pentru el, întrucît el nu înţelege de ce tocmai această îmbinare de sunete şi nu alte sute de îmbinări trebuie să semnifice bunătatea ş. a. m. d. şi de ce acest conţinut cere aceste sunete. Dacă legătura dintre sunet şi semnificaţie nu mai există pentru conştiinţă, atunci sunetul încetează a fi *formă internă* în sensul estetic al cuvîntului; cine simte frumuseţea statuii, pentru acela conţinutul (de exemplu, ideea de divinitate supremă) se află într-o relaţie necesară cu suma tuturor contururilor observate pe suprafaţa marmorei. Pentru a reconstitui în conştiinţă frumuseţea cuvîntului *baltas* trebuie să ştim că semnificaţia cunoscută de noi este condiţionată de o altă semnificaţie, şi anume de sensul *alb*, la fel cum cuvintele ruseşti *belîi*, *svetlîi* înseamnă, printre altele, *drag* pentru că mai înseamnă *albus*, *lucidus*. Abia acum cînd pentru noi există simbolismul

cuvîntului (cînd conştientizăm forma internă), sunetele lui devin formă externă cerută cu necesitate de conținut. Faptul că noi nu ştim cauza asociației sunetelor *baltas*, *belîi* cu sensul *albus* nu schimbă cu nimic lucrurile; nu aceasta a fost întrebarea pe care ne-am pus-o, ci aceea a raportării sensului *milîi* [„drag, frumos" – n. n.] la sunet. [...]

Conținutul şi forma sînt noțiuni relative; B, care era *conținut* în raport cu *forma* sa A, poate fi formă în raport cu un nou conținut [...] C. [...], sensul cuvîntului îşi are forma lui sonoră, dar acest sens, care presupune un sunet, devine el însuşi formă a unui nou sens. Forma operei poetice nu va fi sunetul, forma externă inițială a cuvîntului, ci cuvîntul ca unitate a sunetului şi sensului. [...]

Din cele spuse rezultă cu claritate că în opera poetică şi, în general, în opera artistică, există aceleaşi elemente ca şi în cuvînt; *conținutul* (sau ideea), corespunzătoare imaginii senzoriale sau noțiunii dezvoltate din aceasta; *forma internă*, imaginea ca indice al acestui conținut, corespunzînd reprezentării (care, de asemenea, are semnificație de simbol, de trimitere la o totalitate de percepții senzoriale sau la noțiune) şi, în sfîrşit, *forma externă*, în care se obiectivează imaginea artistică. Diferența dintre forma externă a cuvîntului (sunet) şi a operei artistice constă în aceea că în operă, manifestare mai complexă a activității spirituale, forma externă este în mai mare măsură pătrunsă de idee. [...]

Limba pe toată întinderea ei şi fiecare cuvînt în parte corespund artei nu numai prin elementele lor componente, ci şi prin modalitatea de a le combina.

„Creația limbii – spune Humboldt – chiar de la începuturile ei, este o activitate sintetică în sensul strict al cuvîntului, şi anume în sensul că sinteza dă naştere la ceva ce nu poate fi

găsit în părțile componente, luate separat”[1]. Sunetul ca interjecție, ca reflex al afectului, şi ca imagine senzorială sau schemă au precedat cuvîntul; dar cuvîntul însuşi nu ia naştere prin asocierea mecanică a acestor stihii. Forma internă, în chiar clipa naşterii sale, modifică şi sunetul şi imaginea senzorială. Schimbarea sunetului (nu ne referim la fenomene fonetice mai complexe şi mai tîrzii) constă în apropierea nuanței afective specifice interjecției care anulează apartenența lui la şirul sonor. Dintre modificările cărora li se supune gîndirea, atunci cînd este creat cuvîntul, amintim doar pe aceea că în cuvînt gîndirea încetează de a mai aparține vorbitorului, dobîndind posibilitatea unei existențe de sine-stătătoare. Dacă ne gîndim la această independență, anume la capacitatea cuvîntului de a fi înțeles de fiecare în felul său şi, în acelaşi timp, de a păstra posibilitățile înțelegerii reciproce, vom realiza importanța acestor cuvinte ale lui Humboldt: „limba nu poate fi privită ca un lucru finit (*ein Stoff*), ce poate fi văzut în totalitatea lui şi comunicat în întregime; ea se creează continuu şi în aşa mod, încît legile acestei creații sînt definibile, în timp ce volumul şi genul operei rămîn oarecum necunoscute. [...] Limba constă nu numai din stihiile care au primit o formă, dar şi din modalitățile de a perpetua lucrarea spiritului în direcția şi forma cerute de limbă. Stihiile o dată in-formate constituie, într-un fel, o masă amorfă ce poartă în sine germeni vii cu potențe infinite”[2]. Ceea ce se spune aici despre limbă în totalitatea ei noi vom aplica la cuvînt. Forma internă a cuvîntului pronunțat de vorbitor direcționează gîndirea ascultătorului, sensul lui neconstînd deci în faptul că el are o

[1] W. von Humboldt, *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwiklung des Menschengeschlechts*, Berlin, 1836, p. 104.
[2] idem, ibidem, p. 57 şi passim.

anume semnificație pentru vorbitor, ci în aceea că el este capabil să aibă o semnificație generală. Cuvîntul poate fi mijloc de a-l înțelege pe altul numai în virtutea faptului că se poate dezvolta conținutul lui.

Arta este şi ea creație în sensul în care cuvîntul este o creație. Este evident că opera de artă nu aparține naturii; ea este un adaos pe care i-l face omul. De exemplu, componentele statuii sînt: pe de o parte, gîndul abstract al sculptorului, vag pentru el însuşi şi inaccesibil altcuiva, pe de altă parte, blocul de marmură neavînd nimic comun cu acest gînd. Dar statuia nu este nici gîndul, nici marmura, ci ceva cu totul diferit de aceste componente, conținînd în sine ceva mai mult decît ele. Sinteza, creația sînt foarte diferite de matematică: dacă reprezentăm agenții operei de artă prin 2 şi 2, opera de artă nu poate fi egală cu 4. Gîndirea artistului şi materialul cu care acesta lucrează nu epuizează opera de artă, aşa cum imaginea senzorială şi sunetul nu epuizează cuvîntul. În ambele situații, atît prima componentă, cît şi cea de a doua se modifică în mod esențial prin asociație cu o a treia componentă: *forma internă*. Am putea avea dubii în privința conținutului: s-ar părea nu numai că artistul poartă în sine conținutul înainte de a-l întruchipa în marmură, în cuvînt sau pe pînză, dar şi că acest conținut rămîne acelaşi după întruchiparea lui. Dar acest lucru este eronat, măcar şi pentru motivul că gîndul obiectivat de artist acționează asupra lui ca ceva aparținîndu-i, dar – în acelaşi timp – ca ceva străin. Fie că-şi admiră creația, fie că o judecă, cu temei sau nu, artistul îi recunoaşte existența de sine-stătătoare, se comportă față de ea ca un critic.

Arta este limbajul artistului şi, aşa cum prin mijlocirea cuvîntului nu poți transmite cuiva gîndul tău întreg, ci-i trezeşti doar gîndul propriu, tot aşa nu-l poți comunica nici

prin operă; de aceea conținutul operei (atunci cînd este informat) se dezvoltă nu în artist, ci în receptor. Ascultătorul poate înțelege mult mai bine decît vorbitorul ce se ascunde după cuvînt, iar cititorul poate, mai bine decît poetul însuşi, să pătrundă ideea operei. Esența şi forța operei nu stă în intenția pe care a pus-o în ea autorul, ci în modul în care acționează asupra cititorului sau privitorului, adică în conținutul său posibil, inepuizabil. Acest conținut pe care-l proiectăm asupra operei şi i-l inserăm este condiționat de forma ei internă; el poate să nu intre deloc în intențiile artistului care creează, cîteodată, în virtutea unor cerințe de moment, limitate. Meritul poetului stă nu în acel minimum de conținut pe care l-a gîndit în timp ce crea, ci în deschiderea imaginii, în capacitatea formei interne de a sugera conținutul cel mai divers. [...]

Cuvîntul nu poate fi privit ca expresie a gîndului finit. O asemenea perspectivă duce la multe contradicții şi erori în înțelegerea importanței pe care o are limba în economia simțirii. Dimpotrivă, cuvîntul este expresie a gîndirii numai în măsura în care este mijloc de geneză a acesteia. [...]

Importanța cuvîntului, mai exact, a formei lui interne, a *reprezentării* pentru gîndire se reduce la aceea că: a) forma internă conferă unitate imaginii senzoriale şi b) îi condiționează conştientizarea.

[...] Dar oricît de abstractă şi de profundă ar deveni gîndirea noastră, ea nu poate renunța la necesitatea de a reveni la punctul ei inițial, reprezentarea, pentru a se revigora. Limba nu este doar material pentru poezie, aşa cum este marmura pentru sculptură, ea este chiar poezia; şi totuşi poezia este inexistentă în cuvînt, dacă se uită sensul originar al cuvîntului. De aceea, poezia populară – care uită mai puțin acest sens – reconstituie activitatea intuitivă, imaginativă a

cuvîntului prin aşa numitele expresii epice, adică prin asocieri de cuvinte în care un cuvînt trimite la forma internă a altui cuvînt. Există în poezia noastră populară destule asemenea formule epice simple, constînd doar din două cuvinte. Fără a lua în considerare diferenţele dintre ele datorate sensului sintactic al membrilor lor (*mir-narod*, *krasna deviča*, *kosu cesatĭ*, *plakatĭ-rîdatĭ*)[1], observăm doar că funcţia acestor expresii – reconstituirea formei interne – se realizează cu diverse mijloace şi într-o măsură diferită. Înrudirea apropiată a sensurilor intuitive a ambelor cuvinte se află în astfel de expresii ca *kosu cesatĭ*, în care *kosa* şi *cesatĭ* provin de la aceeaşi rădăcină. Expresia nu este tautologică pentru că similitudinile fonice s-au atenuat. [...]

Pe măsură ce gîndirea, prin mijlocirea cuvîntului, se idealizează şi se eliberează de influenţa percepţiilor intuitive nemijlocite, cuvîntul îşi pierde plasticitatea. Prin aceasta se pun bazele prozei, caracterizată prin complexitatea şi abstracţia ideii. Nu se poate spune cînd anume apare proza, după cum nu putem stabili cu exactitate momentul cînd copilăria trece în tinereţe. Prima apariţie a prozei în scris nu este şi momentul naşterii sale; pînă la acest moment ea era deja prezentă în limbă întrucît cuvintele au devenit semne ale semnificaţiei, pierzînd din calitatea lor de imagini concrete ce suscită sensul, calitate ce se păstrează doar în poezie.

Tendinţele spre proză ale limbii se intensifică în consens cu evoluţia firească a gîndirii; apariţia cuvintelor formale marchează o ruptură în plasticitatea limbajului. [...] La acestea adăugăm că nu există stare a limbii în care un cuvînt, pe o cale sau alta, să nu poată primi sens poetic. Este

[1] Traducerea literală a expresiilor: „lume-lume” (sau, mai puţin literal, „lumea de pe lume” – *narod* înseamnă „popor”), „fată frumoasă”, „a-şi pieptăna cosiţa”, „a plînge-a plînge în hohote” – n. n.

evident că particularitățile limbii, adică direcționarea gîndirii pe care aceste particularități o formează şi măsura în care ele se manifestă, condiționează caracterul poeziei. Istoria şi critica literaturii trebuie să-şi apropie tot mai mult istoria limbii, fără de care ea este tot atît de neştiințifică, precum este fiziologia fără chimie."

(apud *Teoria limbajului poetic. Şcoala filologică rusă*, antol. de Livia Cotorcea, Ed. Univ. „Al. I. Cuza", Iaşi, 1994, p. 1 – 12)

R. H. Robins – contribuţia lui Saussure la dezvoltarea lingvisticii descriptive

Lingvistica în secolul XX: prima perioadă

„[...] Principala şi cea mai evidentă deosebire dintre ultimele două secole a fost dezvoltarea rapidă a lingvisticii descriptive, față de lingvistica istorică, pînă la poziția ei predominantă din prezent. În mod semnificativ, personalitatea cheie în schimbările de atitudine din secolul XX față de al XIX-lea a fost lingvistul elvețian Ferdinand de Saussure, care, după ce a studiat la Leipzig cu membrii şcolii neogramaticiene, s-a făcut pentru prima dată cunoscut comunității ştiințifice cu o importantă contribuție la lingvistica comparată indo-europeană[1]. Deşi Saussure a publicat destul de puțin, cursurile lui de lingvistică din primii ani ai secolului XX i-au impresionat atît de mult pe unii dintre elevii lui de la Paris şi de la Geneva, încît aceştia au publicat în 1916 un *Cours de linguistique générale*, aşa cum l-au putut reconstitui din propriile notițe, din cele ale altor studenți şi din unele manuscrise rămase de la Saussure. În istoria lingvisticii, Saussure este în general cunoscut şi studiat prin ceea ce îşi amintesc studenții despre el.

Saussure s-a folosit de un număr restrîns de limbi, cea mai mare parte fiind limbile cunoscute din Europa, dar influența sa asupra lingvisticii secolului XX, al cărui început se leagă – în lingvistică – de numele său, nu a fost întrecută de nimeni altcineva. Publicarea *Cursului* a fost asemănată unei „revoluții copernicane” în domeniu[2]. Au mai existat idei

[1] *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans les langues indoeuropéenes*, Leipzig, 1879.
[2] P. A. Verburg, în *Lingua*, nr. 2 (1950), p. 441.

despre limbă şi studiul limbii foarte apropiate de cele ale lui Saussure, exprimate cu aproape un secol înainte de Humboldt [...].

[...] Din punct de vedere istoric, ideile lui Saussure pot fi împărțite în trei categorii principale. În primul rînd, el a formalizat şi a arătat clar ceea ce lingviştii de pînă atunci fie doar au presupus, fie au ignorat: cele două dimensiuni fundamentale şi indispensabile ale studiului lingvistic. Prima este cea sincronică [...], iar a doua este cea diacronică [...]. Capitolele *Cursului* trebuie considerate un factor major în dezvoltarea studiilor lingvistice descriptive din acest secol.

În al doilea rînd, Saussure a făcut distincția între competența lingvistică a vorbitorului ca membru al unei comunități lingvistice şi fenomenele actuale sau datele concrete ale lingvisticii (vorbirea), adică *langue* şi *parole* [...].

În al treilea rînd, Saussure a arătat că orice limbă trebuie privită şi descrisă sincronic, ca un sistem de elemente interconectate lexical, gramatical şi fonologic şi nu ca un agregat de entități autonome [...]. Termenii lingvistici trebuie definiți unul față de celălalt în mod relativ, nu absolut. Aceasta este teoria exprimată în afirmația sa că *langue* este *forme, non substance*, şi ilustrată cu bine cunoscutele metafore ale pieselor de şah şi ale trenurilor, identificate şi cunoscute prin locul lor în întregul sistem [...], nu prin compoziția lor materială propriu-zisă. [...]

Această enunțare a metodei structurale de abordare a limbii fundamentează practic întreaga lingvistică modernă şi justifică teoria lui Saussure privind independența lingvisticii ca domeniu de studiu specific. [...]"

(fragment din *Scurtă istorie a lingvisticii*, ed. a IV-a, Addison Wesley Longman, New York, 1967, 1997; trad. rom. D. L. Ilin şi M. Leaț, Polirom, Iaşi, 2003, p. 266 – 268)

Tulio de Mauro – limba ca sistem la Saussure (fragment 1)

Semnificaţia ca valoare în sistem

„Punctul de plecare logic şi psihologic al meditațiilor lui Saussure, conform lucrării fundamentale a lui Godel (1957[1]), este acum limpede. În 1984, an după care scade numărul publicațiilor sale de lingvistică istorică, Saussure îi scrie lui Meillet referitor la o cercetare asupra intonației în lituaniană:

Eu sînt însă dezgustat de toate acestea, şi de dificultatea existentă în general de a scrie numai zece rânduri care să fie de bun simț în materie de limbaj. Preocupat în mod special de multă vreme de clasificarea logică a acestor fapte, de clasificarea punctelor de vedere din care le privim noi, descopăr din ce în ce mai mult imensitatea muncii care ar trebui depusă pentru a-i arăta lingvistului *ceea ce face el*, reducând orice operație la categoria respectivă; şi în acelaşi timp văd enorma varietate a tot ceea ce se poate face la urma urmei în lingvistică.

În ultimă analiză, numai latura pitorească a unei limbi face ca ea să se deosebească de toate celelalte, dat fiind că aparține unui popor anumit, avînd origini anumite; această latură, aproape etnografică, este cea care prezintă interes pentru mine: dar, tocmai de aceea, eu nu mă mai pot bucura dedicîndu-mă acestui studiu fără nici o grijă şi apreciind un fapt plasat în ambianța sa specifică.

Fără «odihnă», această stupiditate a terminologiei curente, necesitatea de a o reforma şi de a arăta astfel ce tip de obiect este

[1] R. Godel, *Les sources manuscrits du Cours de linguistique générale de F. de Saussure*, Geneva-Paris, 1957, retipărit în acelaşi loc, 1969.

limba în general, îmi strică plăcerea istoric, deşi dorința mea cea mai scumpă este de a nu trebui să mă ocup de limbă în general.

Totul se va sfîrşi fără îndoială printr-o carte în care, fără elan, voi explica de ce nu există nici un singur termen folosit în lingvistică căruia eu să-i pot acorda un sens oarecare. Şi abia apoi, trebuie s-o mărturisesc, voi putea relua lucrul meu de acolo de unde l-am lăsat.

Iată o stare de spirit, stupidă poate, care-i poate explica lui Duvau [administratorul Societății de Lingvistică din Paris] de ce, de pildă, amîn de mai bine de un an publicarea unui articol care ca subiect n-ar oferi nici o dificultate – fără ca pe de altă parte să reuşesc să evit expresiile odioase din punct de vedere logic, dat fiind că pentru aceasta ar fi necesară o reformă cu adevărat radicală... (Godel, 1957, p. 31).

Această nevoie de a ordona, de a clarifica, nu l-a mai părăsit pe Saussure. Cincisprezece ani după scrisoarea către Meillet, într-o conversație cu Riedlinger, pe care acesta din urmă a notat-o, el spunea:

Dificultatea subiectului constă în aceea că poate fi abordat din diverse unghiuri, ca unele teoreme din geometrie; în lingvistică orice lucru este cororlarul altuia: fie că este vorba de unități, de diferențe, de opoziții etc., este acelaşi lucru. Limba este un sistem închis şi teoria trebuie să fie un sistem tot atît de închis ca şi limba. Iată dificultatea, pentru că totul este să le ordonezi într-un sistem...

Modalitatea cea mai bună ar fi să se ia expresiile de care se servesc lingviştii serioşi cînd vorbesc despre fenomene sincronice şi să se vadă erorile şi iluziile pe care le implică. astfel, ei folosesc cuvîntul *formă* pentru a desemna tot felul de lucruri: alcătuirea fonetică sau sensul, funcția unui cuvînt... (Godel, 1957, p. 29).

Această nevoie de claritate este de natură psihologică, în primul rînd, dar de mai multe ori Saussure se preocupă să explice că nu este numai de acest ordin. În notele manuscrise ale unei lucrări asupra lui Whitney, folosite de editori pentru începutul capitolului al III-lea din Introducerea *Cursului*, Saussure observă:

Care este obiectul în acelaşi timp integral şi concret al lingvisticii? Problema este deosebit de grea... Alte ştiinţe operează cu obiecte date iniţial şi care, apoi, pot fi considerate din diferite puncte de vedere; dar. în domeniul nostru, nu există nimic asemănător. Să pronunţăm cuvîntul francez *nu*: un observator superficial ar fi tentat să vadă în el un obiect lingvistic concret; dar un examen mai atent ne va face să găsim pe rînd trei sau patru accepţii perfect distincte, după modul în care cuvîntul este privit: ca sunet, ca expresie a unei idei, ca o continuare a latinescului *nudum* etc. Nu numai că obiectul nu precede punctul de vedere, dar s-ar spune că punctul de vedere creează obiectul (Saussure, 1922[1], p. 23; a se vedea şi Saussure, 1922, p. 146–9).

Precizarea noţiunilor implicite în raţionamentul lingvistic nu este deci numai un pedantism sau o exigenţă individuală de rigoare: este o necesitate dependentă de însăşi natura disciplinei. acestea sînt noţiuni, puncte de vedere pe care le implică, componente esenţiale ale înfăţişării obiectului cercetării. De aici, violenta polemică saussuriană împotriva neglijenţei lingvisticii curente şi împotriva fobiei pentru peoblemele generale şi de metodă:

[1] F. de Saussure, *Cours de linguistique générale*, ed. I, Paris, 1916; ed. a II-a, Paris, 1922.

În acest fel, lingvistica lucrează fără răgaz asupra unor concepte create de gramatici, despre care nu se ştie dacă corespund cu adevărat unor factori constitutivi ai sistemului limbii (Saussure, 1922, p. 153).

Astfel, încă din 1894, Saussure ajunge să-şi pună problema care, după aprecierea justificată a lui Godel (1957, p. 136), este «cheia» gîndirii saussuriene. Problema este aceeaşi pe care şi-a pus-o şi Aristotel în cartea a IV-a din *Metafizica*, este întrebarea-cheie a oricărei aprecieri şi analize lingvistice şi constă din determinarea a ceea ce face din cuvînt un cuvînt, dintr-o frază o frază, dintr-o realitate lingvistică oarecare, o realitate lingvistică. În ochii lui Saussure, lingvist istorist obişnuit cu analiza diacronică şi în acelaşi timp creator al lingvisticii sincronice, problema are o dublă dimensiune, diacronică şi sincronică. [...]

Înainte de Saussure (şi, cum vom vedea, uneori chiar şi după) s-a căutat rezolvarea problemei identității formelor lingvistice încercîndu-se două căi diferite: o cale formală, pe care Saussure o identifică cu cea preferată de lingvişti, şi o cale de conținut, scumpă «filozofilor», cum scrie Saussure vorbind despre Whitney.

Formaliştii spun: identitatea unei forme lingvistice este garantată de identitatea sau caracterul similar al materialului acustic din care este construită. Cum vom vedea, scepticismul semantic al secolului al XX-lea i-a făcut pe mulți lingvişti să apere explicit această poziție. Dar este vorba de o poziție extrem de precară. Dacă identitatea trebuie bazată pe criterii acustice, trebuie amintit că două forme lingvistice (fraze, cuvinte, foneme), oricît de asemănătoare, nu sînt şi nu pot fi niciodată perfect identice acustic. Ceea ce numim «aceeaşi frază», «acelaşi cuvînt», «acelaşi fonem», la nivel pur

acustic, nu este niciodată identic în două ocurențe diverse. Atît din punct de vedere sincronic, cît şi din punct de vedere diacronic, motivele identificării nu sînt repetabile pe plan acustic. Saussure o înțelesese foarte bine [...]. Polemica lui Saussure împotriva creditului excesiv acordat de lingvişti «substanței fonice», aşa-numitul său anti-substanțialism, îşi are rădăcinile în această negare.

La cealaltă extremă a grupării teoretice a culturii lingvistice, apărătorii conținutului spun: este adevărat că un cuvînt nu este niciodată identic cu sine însuşi din punct de vedere acustic, nici în sincronie şi cu atît mai puțin în diacronie; totuşi, el este şi rămîne acelaşi pentru că denumeşte totdeauna acelaşi lucru, sau exprimă totdeauna acelaşi concept şi, cu toate definițiile diferite ale semnificației, are totdeauna aceeaşi semnificație (Godel, 1957, p. 45). Aceasta este, de fapt, soluția dominantă de la Aristotel la Wittgenstein: ceea ce face din formă ceea ce este, este legătura ei semantică cu un *designatum*, şi această legătură stabilă era pentru Aristotel argumentul decisiv împotriva obiecțiilor sceptice ale principiului identității. Totuți, şi această teză a «filozofilor şi logicienilor» îi apare lui Saussure cu toate defectele ei. Teza ar fi valabilă dacă noi am putea percepe şi, ca să spunem aşa, surprinde semnificația independent de forma care o exprimă: dar, în afară de dificultatea psihologică a realizării unei asemenea operații (Benveniste, 1939[1], p. 25), limba ar fi în cazul acesta o simplă nomenclatură. [...]

Respingînd soluția formală cît şi cea de conținut a problemei identității unei forme lingvistice, Saussure încearcă o a treia soluție, nouă. Un semn nu este nici simplu

[1] E. Benveniste, *Nature du signe linguistique*, „Acta linguistica", 1, 1939, p. 23–9.

semnificat nici simplu semnificant, în sensul că nu reuşim să-l percepem ca semn nici într-un fel, nici în altul. Cum vor afirma alții, urmîndu-l pe Saussure (Hjelmslev, 1953[1], p. 36; Christensen, 1961[2], p. 179 ş.u.), un semn este sinteza semnificantului cu semnificatul, este o «o ființă dublă constituită dintr-o serie de silabe, în măsura în care i se acordă o semnificație determinată»[3] (Saussure, 1908–9[4], p. 24). Cu această definiție, dacă se iese din cercul vicios al definițiilor curente ale semnului ca semnificant şi ale semnificatului, tot nu se rezolvă problema identității unui semn. Ce anume garantează că o anumită unire de silabe şi semnificație rămîne aceeaşi cînd silabele şi semnificația pot prezenta oscilații? Desigur, «este un punct cîştigat» că nu se iau silabele, materia acustică drept realitate şi că i se adaugă semnificația concepută ca inseparabilă; dar nu este de ajuns pentru rezolvarea problemei. Saussure încearcă atunci o soluție, afirmînd că realitatea, respectiv identitatea unei entități lingvistice, este valoarea sa. [...]

Numai referirea la identitate sau la deosebirea de valoare permite distingerea a două identități ca omofone (*pas* substantiv, în franceză, şi *pas* negație, în franceză) sau ca variante ale aceluiaşi cuvînt (Godel, *loc. cit.*). Totuşi, în acest fel, problema identității este din nou ocolită, căci, dacă pentru a lămuri ce este identitatea ne întoarcem la valoare, atunci trebuie să ştim clar ce anume este valoarea unei forme.

---

[1] L. Hjelmslev, *Prolegomena to a Theory of Language*, trad. din daneză [ed. I daneză, 1943] de F. J. Whitfield, Baltimore, 1953 (trad. it. cu introd. de G. Lepschy, Torino, 1968).

[2] N. E. Christensen, *On the Nature of Meaning. A philosophical Analysis*, Copenhaga, 1961.

[3] «un être double constitué par une suite de syllabes dans la mesure où on y attache une sugnification déterminée».

[4] F. de Saussure, *Cours de linguistique générale (1908 – 1909). Introduction (d'après des notes d'étudiants)*, „Cahiers F. de Saussure", 15, 1957, p. 5–103.

Tocmai pentru a răspunde la această problemă, şi nu dintr-o nevoie abstractă de a concepe lucrurile într-o manieră geometrizantă, Saussure elaborează cea mai celebră dintre teoriile sale: teoria sistemului.

[...] Saussure atribuie acestei idei o funcție decisivă, atît în dezvoltarea analizei lingvistice a faptelor particulare, mai ales semantice, cît şi în teoria generală a faptelor lingvistice. Una din formulările acestei idei reiese din notițele diferiților elevi de la cel de-al doilea curs de lingvistică generală.

(Psihologii sau filozofii) consideră limba ca o nomenclatură (sau cel puțin în practică este aşa) şi *suprimă* astfel *determinarea reciprocă a valorilor* limbii, date de *însăşi coexistența lor*. (Un semn evocă ideea [în măsura în care] depinde de un sistem de semne – iată ce se trece cu vederea –, toate semnele sînt solidare). Toate mărimile depind unele de altele. Vrem să determinăm ce este în franceză *jugement*? Nu poate fi definit decît prin ceea ce îl înconjoară, atît pentru a spune ceea ce este, cît şi pentru a spune ce nu este. La fel, dacă vrem să traducem într-o altă limbă. De aici se întrevede necesitatea considerării semnului, cuvîntului, în ansamblul sistemului. Tot aşa, sinonimele *craindre*, *redouter* nu există decît unul lîngă altul (unul pentru altul); *craindre* s-ar îmbogăți cu tot conținutul lui *redouter* dacă *redouter* ar dispărea. (Ba, mergînd mai departe: *chien* va desemna lupul, în măsura în care *loup* nu va mai exista. Cuvîntul depinde, prin urmare, de sistem; nu există semne izolate). (Astfel: a pierde din vedere că există un singur *sistem* de semne de studiat, înseamnă să riscăm a pierde modalitatea potrivită pentru a studia teoria semnelor.) (Saussure, 1908–9, p. 20–1).

Este greu de găsit o comparație potrivită pentru a explica

ce anume a însemnat în istoria lingvisticii dobîndirea pe deplin conştientă a ideii de sistem. Meillet care, după ce apăruse *Cursul*, proclama că trebuie că trebuie să-şi rescrie de la un capăt la altul opera sa cea mai importantă, a fost citat ca exemplu (...). Leroy, care separă istoria lingvisticii în două perioade, înainte şi după Saussure, poate oferi al doilea exemplu. Într-adevăr, o lingvistică care să-şi analizeze obiectele fără a fi asimilat experiența saussuriană, pentru a o corecta, sau măcar pentru a o respinge, dar după ce a gîndit-o pînă la ultimele consecințe, se află, față de lingvistica saussuriană, în situația flecărelii prosteşti asupra veniturilor vecinului, față de analiza economică. Şi totuşi, primul care n-a fost satisfăcut de această idee, de rolul atribuit ei, de felul în care fusese concepută, a fost Saussure însuşi. Godel (1957, p. 139 ş.u.) a analizat cu răbdare diferitele formulări date de Saussure însuşi noțiunii de sistem: fără îndoială că în ele pot fi surprinse ezitări şi reticențe. Şi trebuie spus că acestea sînt pe deplin justificate: rigurosul lingvist genevez nu putea fi satisfăcut de soluția pe care i-o oferă referirea la sistem pentru problema valorii şi, deci, pentru cea a identității unei forme lingvistice."

(Tulio de Mauro, *Introducere în semantică*, Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978, p. 126 – 132)

Tulio de Mauro – limba ca sistem şi conceptul de *valoare* la Saussure (fragment 2)

Caracterul raţional al sistemului şi misterul comunicării

„Dacă valoarea, şi deci identitatea şi utilizarea lingvistică a unei forme depind de sistemul în care aceasta este introdusă, apar diferite consecinţe antinomice şi paradoxale.

O antinomie a fost întrevăzută, cu siguranţă, de însuşi Saussure. Pe de o parte ne găsim în faţa necesităţii de a admite că o formă lingvistică nu înseamnă nimic concret lingvistic în afara raporturilor sale cu alte forme ale sistemului; dar pe de altă parte, este imposibil să surprindem şi să identificăm aceste raporturi fără a ne referi la formele între care există aceste raporturi. definim termenii prin raporturi, dar raporturile nu pot fi definite decît după definirea termenilor. «Lingvistica se găseşte astfel într-un cerc vicios» (Godel, 1957, p. 221).

La antinomia remarcată de Godel se adaugă paradoxul care, după M. Lucidi, derivă din ideea de sistem a lui Saussure. Acest paradox are şi un aspect psihologic. saussure, cum pe bună dreptate a arătat Godel, nu avea deloc intenţia să se dedice unei analize pur filozofice a limbajului: cercetările sale aparţineau «filozofiei lingvisticii», în sensul că punctul lor de plecare şi scopul lor trebuiau să fie metodele urmate şi de urmat de lingvişti în studiul limbilor. Şi acest studiu, de un secol încoace, înseamnă, în esenţă, analiză diacronică. În cadrul ei se formase Saussure şi pentru a-i perfecţiona şi îmbunătăţi metodele, cum reiese limpede din scrisoarea către Meillet din 1894, începuse să mediteze asupra problemei obiectului concret al cercetărilor

lingvistice. Or, paradoxul semnalat de Lucidi atinge tocmai posibilitatea justificării unei analize diacronice a faptelor lingvistice.

Valoarea şi, în consecință, semnificația unui cuvînt este întru totul în funcție de sistemul a cărui parte este cuvîntul. Saussure nu se îndoieşte şi nu vrea să lase îndoieli asupra acestui punct: «Nici un sistem nu este închis perfect (*serré*) ca limba: închis perfect implică precizia valorilor (cea mai mică nuanță schimbă cuvintele); multitudinea tipurilor de valori; numărul imens de termeni, al unităților acționînd în cadrul sistemului; dependența reciprocă şi strînsă a unităților (a tuturor termenilor) între ele; totul este sintactic în limbă, totul este sistem» (Saussure, 1908–9[1], p. 69). Consecința acestor concepții despre unitățile lingvistice şi sistem este că, dacă într-un sistem se pierde sau se adaugă un singur element, întregul sistem şi toate unitățile sale se modifică: Saussure a pus în evidență această consecință atunci cînd a observat că «se încarcă limba cu un singur semn, scade semnificația tuturor celorlalte semne» (Saussure, 1908–9, p. 69). Or, cine găseşte în corpul fonetic al unui cuvînt sau în semnificația lui un punct de referință real pentru a identifica însuşi cuvîntul, poate să accepte fără greutate şi această consecință. Dar dacă pentru a defini entitatea unui cuvînt se adimte, aşa cum admite Saussure, simpla referire la raporturile pe care le are cuvîntul cu alte le din sistemul său, consecința are implicații foarte grave. Aceasta înseamnă că nu există nimic lingvistic concret care să se mențină în evoluția unui sistem sau a unei unități lingvistice şi care să ne permită, deci, să vorbim de evoluție. A spune că *gatta* (pisică) din italiana veche suferă în italiana modernă o

[1] F. de Saussure, *Cours de linguistique générale (1908 – 1909). Introduction (d'après des notes d'étudiants)*, „Cahiers F. de Saussure", 15, 1957, p. 69.

schimbare de sens deoarece, folosindu-se şi forma *gatto*, *gatta* desemnează numai femela acestei specii, din punct de vedere saussurian riguros, înseamnă a spune tot atîtea inepții ca şi cel care spune că *gatta* din italiana veche suferă o schimbare de sens, transformîndu-se în cuvîntul *tavolo* (birou) din italiana modernă: deosebirea dintre inventarele lexicale ale italienei vechi şi ale italienei moderne este de ajuns, în fapt, pentru a face cu totul de necomparat două forme, cu toate că aparent sînt asemănătoare. Dată fiind schimbarea sistemului, cuvîntul *gatta* din italiana veche poate fi legat în ce priveşte continuitatea diacronică atît de cuvîntul *gatta*, cît şi de cuvintele *tavolo*, *sedia*, sau *dinosauro*. În general, definițiile saussuriene pentru unitate şi sistem lingvistic, născute din dorința de a explica mai bine procedeele lingvisticii diacronice, nu explică pe ce bază se pot efectua comparații şi se pot stabili raporturi de continuitate între două faze succesive ale aceluiaşi element, sau ale unui întreg sistem lingvistic. După Lucidi, tocmai intuirea acestei dificultăți şi a dilemei care deriva din ea (a abandona definiția sistemului sau a nega posibilitatea unei lingvistici diacronice), l-au făcut pe Saussure să nu-şi publice ideile într-o formă definitivă. Şi poate tocmai de aceea Saussure îşi încheia lecția asupra raporturilor dintre analiza sincronică şi cea diacronică afirmînd: «Nu totul a rămas neclar, dar nici nu a fost încă clarificat totul» (Saussure, 1908–9, p. 71).

Dar consecința paradoxală a lui Lucidi nu este singura ce poate fi găsită printre ideile lui Saussure.

[...] O variație oricît de mică în patrimoniul lexical a doi indivizi [...] ar trebui să ducă la concluzia, dacă vrem să rămînem credincioşi premiselor saussuriene, că doi indivizi vorbesc totdeauna limbi diferite, deoarece cu excepția unei perfecte şi totale coincidențe a celor două patrimonii

lingvistice personale, chiar şi cuvintele care par comune graţie asemănării fonice sau apropierii evidente în denotaţie, sînt în realitate cuvinte cu semnificaţie diferită, introduse fiind în reţele de relaţii diverse.

Se înţelege, prin urmare, de ce, în prelegerea din 30 noiembrie 1908, după ce blamase lingvistica tradiţională care lucrează cu «unităţi prost definite», după ce susţinuse că sarcina lingvisticii constă tocmai în definirea acestor unităţi şi după ce afirmase că numai graţie acestor unităţi, «sunet şi gîndire», «două mase amorfe», se pot combina şi ordona, Saussure a definit, în concluzie, raportul dintre lumea semnificaţiilor şi lumea formelor ca «întrucîtva misterios» («en quelque sorte mystérieux»). Şi, într-adevăr, singurătatea vorbitorului, solipsismul lingvistic, afirmat explicit de «filozoful» şi conservatorul Wittgenstein, nu este implicit doar în filozofia limbajului idealistului şi spiritualistului Croce, ci şi în lingvistica generală a pozitivului Saussure. Vorbitorul saussurian înşiră cuvinte perfect dotate cu o semnificaţie a lor, dar nici el nu găseşte modalitatea de a stabili în ce fel se transmite această semnificaţie altora; dimpotrivă, totul ne permite să credem că el nu este deloc în stare să transmită altora semnificaţia, ci numai vibraţiile sonore ale cuvintelor sale. Astfel, încă o dată, după cum se pare, trebuie să admitem că umbra misterului învăluie procesul comunicării, fie că-l privim cu ochii lui Wittgenstein sau Croce, fie cu cei ai lui Saussure."

(Tulio de Mauro, *Introducere în semantică*, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978, p. 133 – 136)

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

******* – *Antologie de semantică*, Bucureşti, 1976

BIDU-VRĂNCEANU, Angela; FORĂSCU, Narcisa – *Modele de structurare semantică (Cu aplicații la limba română)*, Editura Facla, Timişoara, 1984

BIDU-VRĂNCEANU, Angela – *Structura vocabularului limbii române contemporane*, Editura Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1986;

BIDU-VRĂNCEANU, A.; CĂLĂRAŞU, C.; IONESCU-RUXĂNDOIU, L.; MANCAŞ, M.; PANĂ DINDELEGAN, G. – *Dicționar de ştiințe ale limbii*, ed. rev. şi adăugită, Ed. Nemira, Bucureşti, 2005

BUCĂ, M.; EVSEEV, I. – *Probleme de semasiologie*, Ed. Facla, Timişoara, 1976

CHOMSKY, Noam; PIAGET, Jean – *Teorii ale limbajului. Teorii ale învățării*, Ed. Politică, Bucureşti, 1988

COTEANU, Ion – *Structura şi evoluția limbii române (de la origini pînă la 1860)*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1981

COTEANU, Ion (coord.) – *Limba română contemporană. Vocabularul*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1985

COTEANU, Ion; SALA, Marius – *Etimologia şi limba română*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1987

DE MAURO, Tullio – *Introducere în semantică*, Ed. Ştiințifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978

DUCROT, Oswald; SCHAEFFER, Jean-Marie – *Noul dicționar enciclopedic al ştiințelor limbajului*, Ed. Babel, Bucureşti, 1996

******* – *Encyclopedia of Language and Linguistics*, 2nd edition, Elsevier, 2005

ENE, Ana – *Introducere în studiul vocabularului*, Ed. Universității „Transilvania", Braşov, 2004

FILLMORE, Charles – „The case for case", in Bach E. &Harms R. (eds.) *Universals in linguistic theory*, New York, Holt, 1968

GRAUR, Alexandru; WALD, Lucia – *Scurtă istorie a lingvisticii*, Bucureşti, 1978

HRISTEA, Theodor (coord.) – *Sinteze de limba română*, ediția a III-a, revizuită şi adăugită, Ed. Albatros, Bucureşti, 1984

IONESCU, Emil – *Manual de lingvistică generală*, ed. a II-a (rev. şi adăugită), Ed. ALL, Bucureşti, 1997

KATZ, Jerrold; FODOR, Jerry – *Structura unei teorii semantice*, în „Antologie de semantică", Bucureşti, 1976

MANOLIU MANEA, Maria – *Structuralismul lingvistic*, EDP, Bucureşti, 1973

ROBINS, R. H. – Scurtă istorie a lingvisticii, Ed. Polirom, Iaşi, 1997

SAUSSURE, Ferdinand de – *Curs de lingvistică generală*, ed. critică de Tullio de Mauro, Ed. Polirom, Iaşi, 1998

Tipărit la: Tipografia Universităţii *Transilvania* din Braşov

Bd-ul Iuliu Maniu, 41A
Tel: 0268 – 476050